

PASAIKO PORTZELANA

Larraitz Arretxea Sanz

Babeslea

2016

PASAIAKO PORTZELANA

Larraitz Arretxea Sanz

Azaleko irudia

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta - Auzmendi
Sendia Bilduma

Katalanera

Pere Ferres Gurt
pereferres.blogspot.com

Diseinua eta maketazioa

www.eragin.com

Inprimategia

Gráficas Alzate

ISBN

978-84-937701-5-0

Lege gordailua

SS 877/2016

AURKIBIDEA / ÍNDICE

ALKATEAREN AGURRA **7**

Saludo de la alcaldesa
Saludo de la alcaldesa
Salutació de l'alcaldessa

IKUSGARRIA BEZAIN EZEZAGUNA: PORTZELANAREN HISTORIA EUSKAL HERRIAN **8**

La desconocida pero espectacular historia de la porcelana en Euskal Herria **14**
La desconeguda, però espectacular, història de la porcellana al País Basc **20**
La méconnue, bien que spectaculaire, histoire de la porcelaine en Pays Basque **26**

KATALOGOA **32**

Catálogo
Catàleg
Catalogue

FIGURAK ETA DEKORAZIO-PIEZAK **35**

Figuras y elementos decorativos
Figures i elements decoratius
Figurines et éléments décoratifs

MAHAI-HATUAK **46**

Ajuar de mesa
Parament de taula
Ménage

BESTELAKO TRESNAK **87**

Otros objetos
Altres objectes
D'autres objets

BIBLIOGRAFIA **94**

Bibliografía
Bibliografia
Bibliographie

Eredu berriak eta etorkizun berritua.
Pasaia tarron ametsa eta beharrak.
Ondarea dugu gure inspirazio iturburu
askotan. Nahiz eta batzuetan ondarea
eta mitologia oso erraz nahastu.

Beste batzuetan, ordea, ondarea begi
bistan izan, eta ezin konprenitu.

Izan ere, zeinek ez du behaztopa
egin “udaletxearen ondoan dagoen
tximinia”rekin?

Alabaina, kategoria aldatu eta
portzelanazko lantegiaren tximiniatzat
joko bagenu?

Ez da aldaketa makala. Orriotan duzue
emaitza. Gure etorkizunerako eredu
zahar berritzen duena.

Las necesidades de Pasaia nos llevan una
y otra vez a pensar y repensar un futuro
renovado, en base a nuevos ejemplos. En
ese camino, el patrimonio es una fuente de
inspiración recurrente.

Sin embargo, patrimonio y mitología se cruzan
y equivocan con facilidad.

En otras ocasiones, en cambio, ocultamos o no
vemos nuestro patrimonio, no lo reconocemos
como tal. ¿Quién no se ha tropezado
alguna vez con “esa chimenea al lado del
ayuntamiento”?

Pero si la cambiamos por “la chimenea de la
antigua fábrica de porcelana”, el resultado es
espectacular.

Así se recoge en estas páginas, obteniendo
otro ejemplo para imaginar nuevos futuros.

Izaskun Gómez Cermeño
*Pasaia*ko Alkatea
Alcaldesa de Pasaia

IKUSGARRIA BEZAIN EZEZAGUNA:

PORTZELANAREN HISTORIA EUSKAL HERRIAN

XIX eta XX. mendeetan portzelana eta toska ekoizten zuen hainbat fabrika izan dugu Euskal Herrian: Busturian, Bilbon, Tolosan eta Igantzin toskari dagokionez; Ezpeletan, Bidanian, Pasaian eta Irunen portzelanari dagokionez. Portzelanazko aleak izatea prestigio kontua bada ere, portzelanari buruzko ikerketak oso urriak izan dira gure artean eta Bilboko Euskal Museoak 2009. urtean argitaratu liburua Euskal Herriko portzelana merezi bezala baloratzen duen lehen lana dela iruditzen zaigu [1]. Pasaiaiko lantegiaren nondik – norakoak agertzen ziren ere ikerketa lan horretan.

Pasaian bertan, baina, jarduera berezi hau aintzat hartzen al da egun? Ezaguna al da? Zer pentsatzen dugu pasaiaitarrok Bizkaia auzoan dagoen tximinia ikustean? Gure ondareztat jotzen al dugu Pasaiaiko portzelana? Eta honen ekoizpena?

Aitzitik, Donibaneko portzelana fabrika ez zen nolanahikoa. Ekoizpenaren kalitatea oso altua izan zen eta haren sortzaileak Limogeseko portzelanaren sorrerarekin daude lotuak. Are gehiago: Pasaiaikoa Limogeseko portzelana izan da.

Pasaiaiko lantegia Donibaneko Bizkaia auzoan zegoen. Baignol anaiek jarri zuten martxan 1851. urtean. Baignoldarrak eskarmentu handiko izena zen portzelanaren ekoizpenean. Hain zuzen ere, Pasaiaira etorritakoak Limogeseko portzelanaren sortzaile Etienne Baignolen ilobak ziren.

F. Iturriotzek jasotako lantegiaren armarrria.

Donibaneko lantegira langile frantsesak eta haren familiak ere etorri ziren lanera. Pasaiaiko Udai Artxiboa.

LIMOGESKO PORTZELANA

Europako portzelanaren historian Limogeseke toki berezia du. Izan ere, portzelana ekoizteko kaolina behar da eta 1764. urtean Limogeseke gertu dagoen Saint-Yriex-la-Perchen aurkitu zuten lehengai hori. Horrela, 1771. urtean Artoiseko kondearen babespean, portzelana egiten zen jada fabrika batean, gerora Sèvres-eko portzelanari egokituko zitzaiona. Fabrika horretan lan egin zuen Etienne Baignolek. Eta ikasitakoa lantegi berri batera eraman zuen, 1789-1797 bitartean. Lantegi horretan Etiennek bere seme François hezi zuen. Honek, bi lantegi kudeatzen zituen XIX. mendean. Haietako batean 300 langile izatera iritsi zen.

1835. urtean, bi ekoizpen gune horietako bakarra gorde zuen François: Saint-Brice-koa, alegia. Lantegi horrek segitzen du egun portzelanaren negozioan. Ez, baina, Baignolen eskuetan, Françoisen semeek 1856. urtean saldu baitzuten. Bi anaia hauek dira, hain zuzen ere, Pasaiaiko lantegia antolatu zutenak 1851. urtean.

Limoges eta Pasaia arteko harremanen nondik norakoak ulertzeko, itsasoari begira jarri beharko gara. Arroxela eta Bordele dira Limogeseko portuak. Biek eta biek lotura historiko sendoak dituzte Pasaiaarekin. Horregatik, Baignoldarrek Pasaia hautatzeko arrazoiatariko bat itsas komunikazioa izango zela ematen du [2]. Edozelan ere, portzelana zein tokitara esportatzen zuten ikusita, Pasaiaiko itsas merkataritzarako balore estrategikoa aintzat hartu zutela begi bistakoa da. Izan ere, Madrilekin batera, Santander, Oviedo, A Coruña, Kadiz, Sevilla, Granada eta Bartzelona aipatzen dira merkatal tratuetan. Esku-lanaren sariak ere, merkeagoak izango ziren gurean, noski.

Halere, Pasaiaikoak ez zuen inoiz Saint-Brice-ko lantegiaren tamaina izan: Saint-Brice-n bi labe eta 56 tornu zeuden 1844. urtean eta Baignoldarrek gasa erabiltzea lortu zuten hango labeetan erregai gisa.

PORTZELANA PASAITARRA

1851. urteko badiak ez zirudien munduko tokirik aurreratuenak. Pasaiaiko egoera ulertzeko Bizkaia auzoa bisitatzea oso argigarria izango zela ematen du. Bizkaian zutik geratzen ziren aztarna industrialei kutsu malenkoniatsua zeriela imajinatzen dugu. Nahiz eta urte batzuk lehenago Victor Hugok herri dinamikoa margotu, jesuiten kolegiarik ez zegoen jada han; ezta ontziolako lan ikusgarriarik ere. Auzokoek arrantza baino ez zuten bizimodu gisa. Arrantza egiterik zegoenean. Migrazioa zen, ondorioz, beste irtenbidea.

Horregatik, 1851ko uztailan Baignoldarrek portzelana lantegia Donibaneko Bizkaia auzoan jarri eta hango eraikin eta azpiegitura erabiltzeko asmoa azaldu zutenean, udalak baldintza zehatza ezarri zuen alokairu kontratuan: langileak kontratatzerakoan herritarrek lehenestea. Industria zergarik kobratuko ez zietela ere adostu zen.

Tximiariaren atzeko aldean Ezkurretxea ebexa dugu, XVIII. mendean eraikita. Lantegia martxan jarri zenean, bai Ezkurretxean bai eta Arizabalon ere ontzigitzarako egurra eta bestelako materialak gordetzen zituzten. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín

Alokairua behar bezala gauzatzeko eta zoru industrialia egokitzeko asmoz, Bizkaia auzoko lurra eta Bizkaia izeneko etxea ere eskuratzen ditu udalak. 1852. urtean, berriz, Ezkurretxea izango da multzoaren parte gisa aipatzen dena. Aurrerago ere, bai Arizabalo bai eta Martiarena Barranko etxeak ere, biak lan-eremuaren zati direla garbi geratzen da.

Portzelanaren ekoizpena, beraz, Pasaiaiko jarduera industrial goiztiarra izan zen, badiaren erabateko aldaketa baino lehen eman zena. Aitzindaria izan zen, bai produktuaren aldetik, bai eta denboraren aldetik ere.

1851. urteko kontratu hura 1856. urtean berritu zen. Gainera, ordurako hau zen Baignol anaien portzelana lantegi bakarra, Saint-Brice-koa urte horretan bertan saldu baitzuten [3]. Kontratua berritzean, segurtasunarena da aipatzen den kezka berri bakarra; ez, ordea, txikia. Izan ere, suteen banan banakoa bat urteko zen. Nonbait, idortegiak, erregaiak (egurra) eta labea elkarrengandik gertuegi ziren. 1853. urtean, adibidez, suak labea bera hartu zuen.

Orokorrean, ontzigitzan aritzen zirenek ez zuten begi onez ikusten jarduera hau Bizkaia auzoan. Dirudienez, 1851eko lehen labekadak ere kezka sortu zuen Salvador Urigotiarengana. Geldirik bazegoen ere, egurra zuen ontziolan biltegitratua. Tximiniaren sugarrak egurra ez ote zuen erreko beldur zen [4].

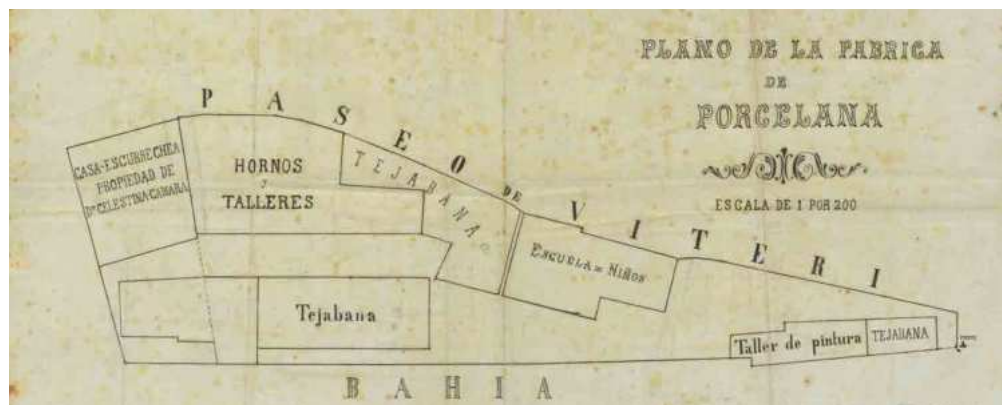
Lehorretik itsasorako pasabideek ere buruhausteak sortzen zituzten. Hau da, hala uretara pasatzeko nola herrian sartzeko lantegia zeharkatu behar zen, edo honen hesietatik pasa. Gauzez Bordandiatik igo gabe gune honetatik pasa ahal izatea agintzen du udalak, esate baterako.

1857. urtean lantegirako lehengaiak modu zuzenean lortzeko ahaleginak atzematen dira. Horrela, Baignoldarrek Berastegiko zink sulfuro meategia erosi zuten, bai eta Oiartzungo San Esteban meategian bestelako mineralak ustiatu ere. Honek, materialak bertan ekoizten zirela edo asmo hori zutela emango luke aditzera. Baina, hala eta guztiz ere, lehengaiak Frantziatik ere ekartzen zituzten. 1857. urtean bertan, Rouendik datorren *Vid* merkantzia-ontziak, adibidez, lur eta adreilu erregogorrak ekarri zituzkien.

1858. urtean Baignoldarrek enpresaren 3/4ak saldu egin zuten. Erosleen artean, beraien bazkide berrien artean, Fausto Etxeberria dugu, besteak beste. Lau urte beranduago, geratzen zaien zatia ere banatu zuten. Petra Garbuño eta Pedro Albarellós izan ziren erosleak. Biak eta biak tratuak izanak ziren lantegiarekin. 1878. urtera arte iraun zuen elkargo industrial honek. Urte horretan desegiten da Baignoldarrek sortutako enpresa.

Jarduera industrial berezi honekin segitzeko hautagairik ez zen falta. Baina, era berean, kai industrialia eraikitzea portzelana ekoizpenerako kaltegarri suertatu zen, kaiaren sustatzaileek lur zati guztiak kaiaren ustiapenerako hartu nahi zituzten eta.

Fussade-rena da portzelanaren lantegiarekin segitu zuen enpresa. Fussade Baignoldarrek Frantziatik ekarritako langileen artean zegoen. Langile burua omen zen. Enpresaburu bezala, Ramon Llanos izango du lagun. 1881ko urtarillaren 1etik aurrera enpresa berriak portzelanaren ekoizpenean irauteko asmoa zuen. Horregatik, langile kualifikatuek herrian segitzen zuten. Edo etorri egiten ziren. Adibidez, 1881. urtean Pablo Camarak, Donibane kaleko 99. zenbakiko etxea Italiako La Spezia bizi zen Ana Durruty Olaizolari erostean, bere burua portzelanako pintore bezala aurkezten du.

Pasaiaiko Udal Agiritegia.

1894. urtean, horrela deskribatzen du lantegia Nicolas Bustinduyk [5]: *emplea como materia prima el kaolín y feldespato de Limoges; tierra refractaria para crisoles; de combustible, carbón vegetal y leña de roble. Dispone de un buen horno, de tornos, mesas y discos para torneadores y moldeadores, depósitos y tinas para la pasta. Además del departamento del horno y salas de aparatos, tiene un departamento especial para los pintores, y por último, un hornillo o mufia. Verifica 30 hornadas anuales y emplea 52 operarios.*

Dena den, ontzigitzaren berpiztea, errepide berriaren obra,... oso harreman istilutsua izan zuten elkarrekin Fussaderen Elkargoak eta Udalak. Gainera, zorrak medio enpresaren ondasunak bahituta eta epaiketa tarteko, kontratua ez zen berritu.

Horrela, 1895. urtean, oster, W. Guerin Limogeseko ekoizle ospetsua 30 urteko alokairua hartzeko prest agertu zen. Udalak ere prestutasuna agertu zuen. Hitzak eman zioten elkarri. Idatziz eman ziren baldintzak. Fussadek, haren izenean Ramon Llanosek, ez zuten etsi, eta erabakia formalizatzea oztopatu zuten, Manuel Camara zinegotziaren laguntzaz. Seriotasun falta leporatuta, Guerinadarrek haien eskaintza bertan behera utzi zuten. Ondorioz, Manuel Camarak eta Ignazio Garbizuk eskuratzen dute lantegia. Orduko orubearen deskribapena gordetzen da udal artxiboan. Batetik, tailerrak eta labeak eskola izandako eraikinean; bestetik, margolarien atelierra, gehi ikatz eta lehengaien biltegiak. Guzтира, ia 2.300 metro koadro.

1910. urteko alokairua Celestina Camarak eskuratzen du. Lan eremuaren egokitzearen aurrera segitzen du. Hori alokairuren baldintzetan islatzen da. Batetik, udalak pintura atelierra tokiz aldatzeko eskatu zuen, gune osoa beste modu batera antolatu ahal izateko. Bestetik, 1911. urtetik aurrera portzelana ez ezik, toska eta aluminadun adreilu erregogorrek (high-alumina brick) ere ekoizteko baimena du fabrikak. Egitasmo hau martxan jarri ez zela ematen du, udalak salatzen baitu 3 langile baino ez dabiltzala orubean.

Azkenik, 1916. urtean Oruetak-Arrietak eskuratzen dituzte instalazioak, altzairua eta aleazioak egiteko asmoz. Hurrengo urteotan, kai-eremuen lurrak nor bere jardunerako probestu ahal izateak arazo judizial gehiago sortaraziko ditu, batez ere 1919. urtetik aurrera, ontzigitza dela medio. 1923an bulegoak eraitsi zituzten, ondoko eskolari jolastokia emateko. Eta bukatzeko, 1927an PYSBEK hartuko du gune osoa, Arizabalo barne.

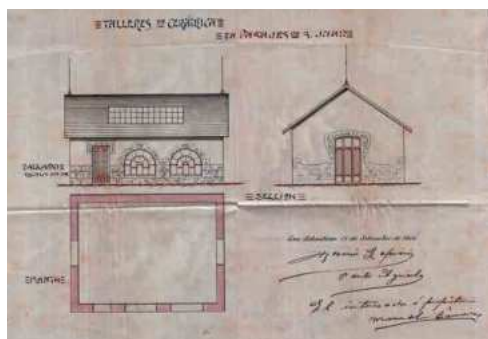
Portzelana fabrika haren lekuko bakarra dugu: tximinia.

PASAIAKO BEREZITASUNAK

Fabrika hau ekimen pribatuaren emaitza izan zen. Honek badu bere garrantzia, XIX. mendean Iberiar Penintsulan topatuko ditugun gainontzeko portzelana fabrikak erregearen edo nobleziaren babesean antolatu baitziren. Eta hala gertatzen zen ere Europako herrialde gehienetan. Aldiz, Pasaiaiko ekimena beti izan zen pribatua.

Bizkaia auzoko portzelanaren garapena eta hedapenak bat egiten du berezitasun horrekin. Hau da, ordura arte, portzelana bereziki erret munduko jendearentzat egiten zen. XIX. mendean berriz, jende gehiagorengana iritsiko da; burgesia izango da portzelana kontsumituko duen sektore berria. Industria prozesua eta eskulana uztartzen dituen produktuez ari bagara ere, Pasaiaikoa adierazpen artistiko bat dela deritzogu.

XIX. mendeko iraultza industrialarekin jende gehiagok izango du honelako piezak edukitzeko gogoia eta ahalmena. Produktzio sistemak

1906ko atelierra. Hormetan, zeramikazko apaingarriak. Pasaia Udal Artxiboa.

mekanizatzearekin batera, honelako objektuak ere arruntagoak bihurtuko dira. Ondorioz, fabrika txiki asko topatuko ditugu XIX. mendean gure inguruan [6]. Baina batek berak ere ez du Pasaia bezalako portzelana ekoiztuko. Pasaia dugu egiazko portzelana ekoiztu zuen fabrika bakarra [7]. Esan nahi baita: sorreratik Frantziako portzelana tradizioari lotutako fabrika izan zela Donibanekoa. Limogesko produkzioari lotuta egon arren, Pariseko portzelanaren eragina ere antzematen da zenbait piezatan [8].

Ekoizpenari dagokionean, estiloari eta kalitateari begira ere, garai desberdinak nabaritzen dira. Urte eta margoen kalitate desberdinek zehazten dituzte batez ere garai desberdin hauek, piezen formak baino gehiago. Aipatzekoa da Baignolen garaian dekorazioan erabilitako urrearen kalitate ona, Manso de Zuñiga ikerlariaren esanetan [9].

Autore berak, Pasaian Limogeseko estiloa dekoratiboa Baignoldarrek aldatu zutela dio. Hasiera batean, hango eta hemengo piezak berdinak dira. Litekeena da, gainera, hemen egositako pieza asko eta asko Limogesen dekoratu izana gero. Honek, gainera, Pasaia piezak marka bereizgarriak ez izatea esplikatuko luke.

Baina Pasaia margolariek estilo figuratiboa landu zuten: itsas paisaiak, adibidez, marraztu ziren Pasaian. Tamalez, te zein kaferako ontzi oktogonak dekoratzeko, ez zuten erabili euskal jantzirik edo motiborik. Hau da, ez zuten estilo propioa garatu, inguruan oinarrituta. Beraz, pieza hauen berezitasuna forman datza, zortzi aldeko aleak ez baitziren Limoges ekoiztu; soilik Pasaian egin zen halakorik.

Fussade-Llanos bikoteak enpresa eskuratzean, piezen kalitatea jaitzi zen. Urrea ez da gehiago lodia, mamitsua eta distiratsua izango. Forma eta dekorazioa ere asko sinplifikatu zuten. Ostera,

pieza bakarrak egin zituzten, eskuz, molderik gabe. Errepikatu ezinak beraz. Horien artean, Bizente Elizegi eta Villabonako besomotza pilotarienak ditugu ezagunenak.

Camara eta Garbizu bazkideak ekoizpena modernizatzen saiatu ziren. Horretarako, 1906. urtean elkargo honek Daniel Zuloaga zeramista ekarri zuen, lantegiaren zuzendari gisa. Zuloaga (Madril 1852 – Segovia 1921) zeramista ez ezik pintorea ere izan zen, eta zeramikaren berritzailetzat jotzen da egun. Sèvres-en ikasi zuen, Moncloako fabrika zuzendu zuen, nazioarteko erakusketetan hartu zuen parte... obra ezaguna eta ederra utzi zuen, batez ere Madrilen eta Segovian. Ignacio Zuloagaren pintorearen osaba, familiak lotura estuak zituen Eibarreko armagintzarekin.

Alvárez, Jiménez eta Mujika ikerlariek lantegia eta lan egiteko moldea berritzeko saio hau deskribatzen dute. Camarak, Zuloagak eta Fussadek berak hartzen dute parte. Horretarako, Limoges bertan informatu eta dokumentatzen dira: aurrekontuak, planoak, katalogoak, bidaiak...

Besteak beste, Limoges erabiltzen ziren labe borobilen planoak eskuratu zituen Zuloagak; bai eta halako bat Pasaian egiteko proiektua ere. Bestalde, Rubio Celada ikerlariak jasotako agiritan, Manuel Camarak berak ere antzeko informazioa bildu zuela irakurtzen da [10]. Lanaren mekanizazioa ere aurre ikusten zen.

Tamalez, proiektua ez zen garatu. Ez behintzat Pasaian, urte batzuk aurrerago labe borobil horietako bat Bidaniako portzelana lantegian erabili zen eta.

Bizkaia. 1920ko ikuspegia. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín.

Esan bezala, portzelana lanetan lantegiaren marka agertzea da ohikoena, zigilu gisa. Pasaian ez da inoiz horrelakorik gertatu. Behar bada Baignoldarren garaian pieza asko Limogesen bukatzen zirelako. Dena den, Camararen eta Garbizuren elkargoaren garaian piezak agertzen

Garveyren lantegia, 1924. urtean sua hartuta. Tximinia 1946. urtean zartatu zuten. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín Aranzadi Zientzia Elkarte. Jesus Elozegi Funtsa.

dira fabrikaren zigiluarekin. Hau ere modernizazioa eta tokikotasunaren zantzatzat jo dezakegu. Garai honetako prezio eta katalogoak gordetzen dira, Segoviako Zuloaga Fundazioan [11].

Ekoizpena berritzeko proiektu honen baitan, Zuloagak labe txikiago bat aurre ikusten zuen, zeramika lantzeko. Berrikuntzaren alor hau martxan jarri zela ematen du. Izan ere, hala Cartagenako geltokiaren mural zeramikoa nola Madrilgo "Estación de Ensayos y Semillas" delakoaren fatxadaren agertzen direnak Pasaian egin ziren. Eta hala jasotzen da haietan [12].

Era berean, Donostiako etxe modernistetan agertzen diren zeramikak ere Daniel Zuloagarenak dira [13]. Ausarta al da pentsatzea etxe horietan agertzen diren zeramika aleak Donibanen egin zirela?

Hau ez zen Pasaian zeramika ekoizten zuen lantegi bakarra. Izan ere, 1901. urtean Garchey asmatzaileak beira birziklatzeko bere patentea erabiliz, harri zeramikoak ekoizten zituen. Lantegi hartako tximinia, egun irauten duenaren estilokoa zen. [14]

ZERTARAKO EKARRI GOGORA PASAIAKO PORTZELANA?

Pasaiaiko portzelanaren historiak izan zenaren eta izan zitekeenaren eremura garamatza. Hau da, desagertutako ekoizpen berezi eta bitxia historia da. Baina, era berean, ikurren beharra dagoen gure herriak portzelana bere ondareztat har dezake. Eredutzat hartu. Herriari buruz kontatzen ditugun historietan txertatu. Interes gunetzat jo haren azken aztarna, Bizkaiko tximinia. Diseinu industrial eta lantegi bereizleak Pasaiaiko tradizioztat aldarrikatu. Ondorioz, iragana eta etorkizuna batzen diren horietako une bat bihurtu gure portzelana, bertakoen nortasuna sendotzeko, kanpotarren interesa pizteko. Galdutako aukerak galtzen ez segitzeko.

[1] Bilboko Euskal Museoa 2009. urtean argiratu lanak hutsune hori zuzentzen zuen. Baita gure fabrikari dagokionean ere.

Marian ALVAREZ, Maite JIMÉNEZ, Amaia MÚJICA: Euskal lozak eta portzelanak : XVIII-XX mendeak = Lozas y porcelanas vascas : siglos XVIII-XX, Bilbao: Euskal Museoa, 2009.

[2] IRIXOA, Iago: Itsas ondarea. Pasaiaiko Udala, 2004.

[3] <http://www.porcelainesdelafabrique.com/home/aux-origines-de-la-porcelaine-de-limoges/>

[4] Alvarez, Jiménez eta Mujikak aipatu liburuan jasota (365. orrialdean). 48 ordu irauten zuen egoketa bakoitzak. Autore hauek 1856ko beste sute baten berri ematen dute.

[5] Alvarez, Jiménez eta Mujikak jasotzen dute aipamena. Aipatu liburuan, 367. orrialdean. Jatorrizkoa: BUSTINDUY VERGARA, Nicolás: *La industria guipuzcoana en fin de siglo. Reseña de las industrias fabriles mas importantes*. San Sebastián: La Unión Vascongada, 1894.

[6] Hala nola; Sargadelos (A Coruña), La Amistad (Cartagena), La Cartuja (Sevilla), eta Euskal Herrian arestian aipatu Igantzi eta Busturia.

[7] DEL GUAYO Y LECUONA, J. *La fábrica de medias porcelanas de Yanci*. Príncipe de Viana aldizkarian. Iruñea, 1994.

[8] MANNONI, E. *L'Histoire Mouvementée des Porcelaines du Vieux Paris*. Art & Décoration aldizkarian. Paris, 1982.

[9] MANSO DE ZUÑIGA, G. *Piezas raras de Pasajes*. Publicaciones del Museo Municipal de San Telmon. Donostia, 1967.

[10] Alvarez, Jimenez eta Mujikak jasotzen dute aipua, 372. orrialdean. Abraham RUBIO CELADA: *De la tradición a la modernidad*.

[11] Alvarez, Jiménez eta Mujikak 1897ko ale osoa txertatzen dute aipatu lanean. Jatorrizkoa: Colección Museo Zuloaga, San Juan de los Caballeros, Segovia.

[12] Álvarez, Jiménez, Mujika. Aipatu lanaren 374. orrialdean. Rubio Celadarengandik hartzen dute datua.

[13] Abraham RUBIO CELADA: "Cerámicas modernistas de Daniel Zuloaga en Donostia-San Sebastián". *Ondare*, 23 (2004) 455-464 or.. Rubio Celadak sakon aztertu du Zuloagaren lana eta bitzita. Adibidez: *Daniel Zuloaga Boneta - Los Zuloaga, artistas de la Cerámica*; de Ángel ESCORIAL PINELA y Abraham RUBIO CELADA, Madrid, 2007.

[14] GOIENETXE PATRON, Erramun: Pasaia atlantikoa: itsas ondarea Pasaian = Pasaia atlántico: patrimonio marítimo. Pasaia: Udala, 2013. 93-94. or.

LA DESCONOCIDA PERO ESPECTACULAR

HISTORIA DE LA PORCELANA EN EUSKAL HERRIA

La producción de porcelana y loza es un hecho con cierta tradición en la Euskal Herria de los siglos XIX y XX: loza en Busturia, Bilbo, Tolosa e Igantzi; porcelana en Ezpeleta, Bidania, Pasaia e Irun. Si bien aún poseer porcelana otorga prestigio, la investigación sobre este elemento es muy escasa en nuestro ámbito. De hecho, nos atrevemos a afirmar que el libro publicado por Bilboko Euskal Museoa en el año 2009 es el primer trabajo que valora cómo debe ser este material en nuestro país [1]. En ese trabajo de investigación, además, también aparecen los pormenores de la fábrica que nos ocupa: la de Pasaia.

Pero ¿y en nuestra propia población? ¿Se tiene en cuenta en Pasaia esta ocupación? ¿Es conocida? ¿Qué pensamos los pasaitarras cuando vemos la chimenea del barrio Bizkaia? ¿Tomamos como patrimonio propio la porcelana de Pasaia o su producción?

La fábrica de porcelana que se levantaba en Donibane no era una fábrica cualquiera. La calidad de su producción fue muy alta y sus fundadores están relacionados con la creación de la porcelana de Limoges. Y aún más: La porcelana de Pasaia debe ser definida como porcelana de Limoges.

La fábrica de Pasaia se encontraba en el barrio Bizkaia de Donibane. Fue fundada por los hermanos Baignol en el año 1851. Baignol es un nombre asociado a los pioneros productores de porcelana industrial. En efecto, los hermanos Baignol que vinieron a Pasaia eran nietos de Etienne Baignol, el creador de la porcelana de Limoges.

El escudo de la fábrica, según F. Iturriotz.

A la fábrica de Donibane se desplazaron trabajadores franceses acompañados de sus familias. Archivo Municipal de Pasaia.

LA PORCELANA DE LIMOGES

En la historia de la porcelana en Europa, Limoges ocupa un lugar especial. Para fabricar porcelana es imprescindible el caolín y este material fue descubierto el año 1764 en Saint-Yrieix-la-Perche, cerca de Limoges. Para 1771 ya se fabricaba porcelana en una fábrica bajo el amparo del conde de Artois, que después pasó a ser porcelana de Sèvres. Etienne Baignol trabajó en dicha fábrica. Y todo lo aprendido lo trasladó, entre 1789-1797 a una nueva fábrica. En esta última fábrica es donde creció François, el hijo de Etienne. François gestionó dos fábricas de porcelana en el siglo XIX, una de las cuales llegó a tener 300 trabajadores.

François mantenía una de estas dos fábricas en el año 1835: la de Saint-Brice. Hoy en día sigue en funcionamiento en este mismo ramo. Pero no en manos de los Baignol, ya que fue vendida por los hijos de François el año 1856. Estos dos hermanos son los que fundaron la fábrica de Pasaia en 1851.

Para entender la relación entre Limoges y Pasaia, hay que mirar hacia el mar. Los puertos de Limoges son La Rochelle y Burdeos. Tanto el uno como

el otro tienen gran vínculo histórico con Pasaia. Precisamente, la comunicación marítima parece ser una de las razones de los hermanos Baignol para elegir nuestra bahía en su nuevo asentamiento [2]. Así lo corroboramos al comprobar que Pasaia se convierte en un punto de exportación, lo que deja claro el interés por el valor estratégico del puerto mercantil de Pasaia. Los Baignol cierran acuerdos comerciales, además de con Madrid, con Santander, Oviedo, A Coruña, Cádiz, Sevilla, Granada y Barcelona.

De igual modo, no podemos obviar que el trabajo remunerado probablemente sería más barato en Pasaia.

De todas formas, la fábrica de Pasaia, nunca tuvo el tamaño de la de Saint-Brice. En Saint-Brice tenían dos hornos y 56 tornos en el año 1844 y los hermanos Baignol consiguieron utilizar gas como combustible de los hornos.

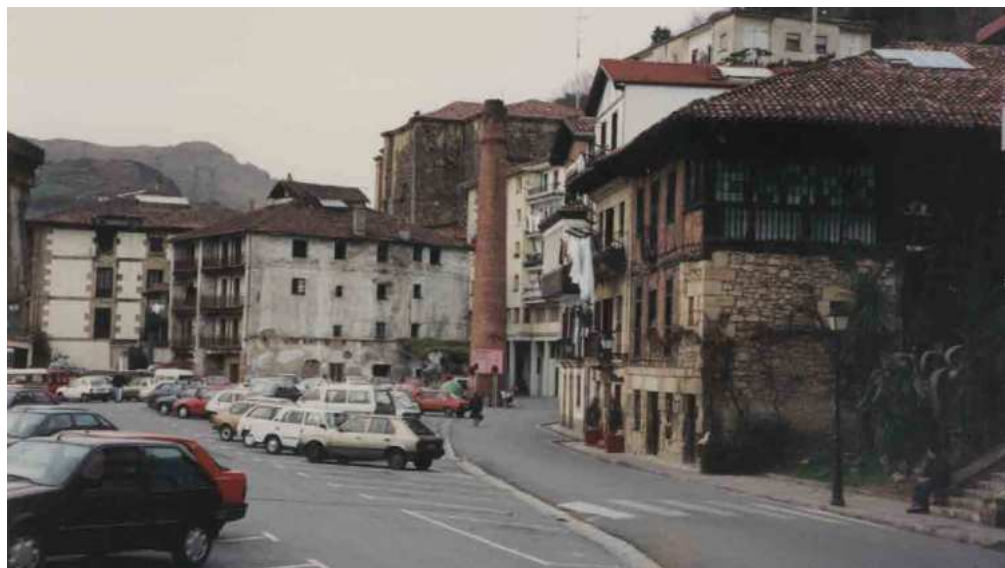
LA PORCELANA PASAITARRA

La bahía no tenía aspecto de ser el lugar más adelantado del mundo en el año 1851. Para comprender la situación en nuestro pueblo y alrededores, hubiera resultado muy esclarecedor

visitar el propio barrio Bizkaia. Podemos imaginar la melancolía que trasmitían los vestigios que quedaban allí en pie. Aunque unos pocos años atrás Víctor Hugo dibujara el pueblo como muy dinámico, para entonces no había ya ni colegio de los jesuitas ni tampoco grandes trabajos en los astilleros. No quedaba otra cosa que la pesca. Cuando se podía pescar. Porque la otra salida era emigrar.

Por eso, se puede entender la condición impuesta por el Ayuntamiento a los hermanos Baignol cuando estos decidieron, en julio del año 1851, reutilizar los talleres e infraestructuras del lugar para ubicar la fábrica de porcelana en Bizkaia – Donibane: priorizar la contratación de los vecinos. Como parte del acuerdo, figura no cobrar los impuestos locales correspondientes a industria.

En esta operación, el Ayuntamiento se hace con la tierra del barrio Bizkaia y la casa del mismo nombre, con la intención de tramitar adecuadamente el suelo industrial y el arrendamiento. En 1852, la propiedad se amplía con la casa Ezkurretxea. Y, más adelante, también tomarán parte del conjunto y dependencias empresariales los palacios Arizabalo y Martiarena Barranko.

La casa Ezkurretxea, detrás de la chimenea. Se trata de un edificio del siglo XVIII. Tanto en esta casa como también en Arizabalo se almacenaban materiales para construcción naval, en especial madera. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín.

Por lo tanto, la producción de porcelana fue una actividad industrial pionera en Pasaia, previa al gran cambio industrial de la bahía, tanto si la analizamos desde el punto de vista del producto, como temporal.

El contrato de 1851 se renovó en 1856. Para entonces, la de Pasaia era la única fábrica de porcelana de los hermanos Baignol, ya que ese mismo año vendieron la fábrica de Saint-Brice [3]. En la renovación del contrato, la única preocupación explícita es la referida a la seguridad. Y no es una pequeña preocupación, ya que los fuegos se sucedieron todos los años. Por ejemplo el año 1853, el fuego llegó a arrasarlo hasta el horno mismo. Al parecer, tanto horno como combustible (madera), ambos estaban muy cerca los secaderos; de ahí el peligro.

Otro tipo de problema que hemos detectado proviene de la percepción que las actividades tradicionales tienen o difunden sobre la producción de porcelana. Así, la gente que trabajaba en los astilleros, en general no veía bien esta actividad en un barrio como Bizkaia, donde esta otra actividad se seguía viendo como primordial.

Este recelo, por ejemplo, también lo manifestaba ya Salvador Urigotia en 1851. Aunque su astillero permanecía improductivo, tenía madera almacenada en el mismo, y, por lo tanto, miedo de que alguna chispa de la chimenea prendiera fuego alrededor.

También hubo algún problema por el paso entre la tierra y el mar. Tanto para ir al mar como para entrar al pueblo había que cruzar la fábrica, o bordear su vallado. El Ayuntamiento permite el paso por la fábrica incluso de noche para no tener que subir a Bordandia para acceder al casco.

Por otra parte, en lo referente a la producción, en el año 1857 se perciben intentos por parte de la fábrica para conseguir las materias primas de una manera directa. Los hermanos Baignol compraron la mina de zinc sulfuro en Berastegi, y también explotaron otros minerales en la mina San Esteban de Oartzun. Pero, a

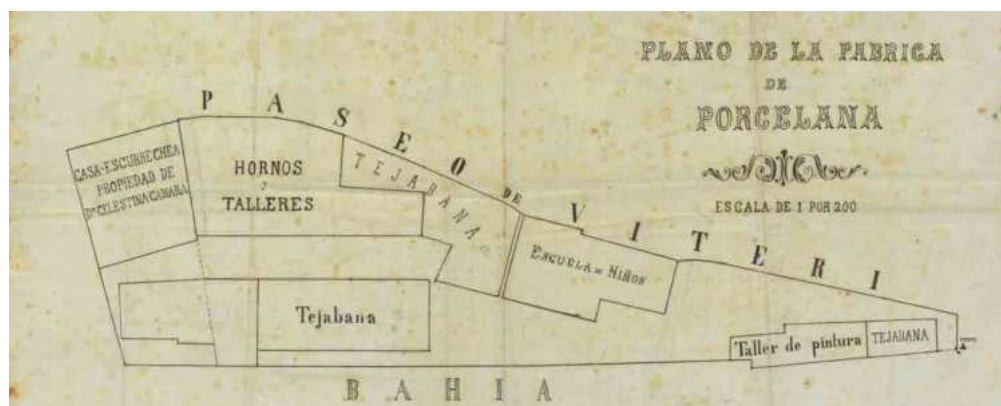
pesar de todo, también traían materias primas desde Francia, por ejemplo el mercante "Vid", que provenía de Rouen en 1857, les trajo arcilla y ladrillo refractario.

Los Baignol vendieron $\frac{3}{4}$ partes de la empresa en 1858. Entre los compradores, se encuentran sus nuevos socios, como Fausto Etxeberria. Cuatro años más tarde, también repartieron la cuarta parte restante. Los compradores fueron Petra Garbuño y Pedro Albarellos. Ella y él, ambos habían tenido relación con la empresa anteriormente. Además, Albarellos trabajó como administrador en la misma en 1864. La asociación industrial resultante duró hasta 1878. Este año se deshace finalmente la empresa fundada por los hermanos Baignol.

Si bien no faltaban candidatos para seguir con esta actividad industrial, al mismo tiempo se está fraguando la construcción del nuevo puerto industrial, lo cual resulta perjudicial para relanzar la producción de la porcelana, toda vez que los impulsores del puerto querían ocupar todos los espacios de la bahía para explotaciones portuarias.

La empresa encargada de seguir con la fábrica de porcelana fue la de Fussade. Fussade era uno de los trabajadores llegados de Francia en época de los Baignol. Parece que ostentó el puesto de encargado. Como empresario, tuvo como socio a Ramón Llanos. El 1 de enero de 1881 la nueva empresa manifiesta la intención de mantener la producción de la porcelana. También los trabajadores cualificados seguían en el pueblo. Por ejemplo, al comprar la casa número 99 de la calle Donibane a Ana Durruty Olaizola -quien vivía en La Spezia de Italia-, Pablo Cámara se presenta como pintor de porcelana. Como veremos, este apellido, un clásico en la actividad industrial del puerto, quedará rápidamente unido al devenir de la fábrica de porcelana.

El año 1894 Nicolás Bustinduy describe así la fábrica [5]: *emplea como materia prima el kaolín y feldespato de Limoges; tierra refractaria para crisoles; de*

Archivo Municipal de Pasaia.

combustible, carbón vegetal y leña de roble. Dispone de un buen horno, de tornos, mesas y discos para torneadores y moldeadores, depósitos y tinas para la pasta. Además del departamento del horno y salas de aparatos, tiene un departamento especial para los pintores, y por último, un hornillo o mufia. Verifica 30 hornadas anuales y emplea 52 operarios.

Pero debido al renacer de la construcción naval, la obra de la nueva carretera... la relación entre el Ayuntamiento y la sociedad de Fussade resulta turbulenta. Además, como la empresa tenía deudas sin pagar, se les embargaron los bienes patrimoniales, lo que unido a un juicio supuso la no renovación del contrato.

En 1895, el productor de Limoges W. Guérin, estuvo dispuesto a pagar el contrato de arrendamiento para 30 años. El Ayuntamiento también demostró su intención del llegar a un acuerdo. De hecho, se dieron la palabra mutuamente. Pero Ramón Llanos, en nombre de Fussade, impidió la formalización del acuerdo, gracias a la ayuda del concejal Manuel Cámara. Al final, por falta de seriedad, los Guérin dejaron de lado la oferta. Y la fábrica es adquirida por Manuel Cámara e Ignacio Garbizu. En el archivo municipal se encuentra la descripción del solar en ese momento. Por un lado, los talleres y los hornos se encuentran en el edificio que fue escuela; por otro, tenemos el atelier de los pintores y los almacenes de carbón y materias primas. En total, casi 2.300 metros cuadrados.

El arrendamiento de 1910 lo consigue Celestina Cámara y se continúa con la adecuación del espacio de trabajo. Esto se refleja en las condiciones del arrendamiento. Por una parte, el Ayuntamiento exige cambiar de lugar el atelier de pintura, para prodecer a una reorganización total. Por otro lado, en 1911 además de porcelana, la fábrica consigue licencia para producir loza y ladrillos alúmina (high-alumina tipo brick).

Sin embargo, este proyecto renovado parece que no se puso en marcha, ya que el ayuntamiento denuncia que no hay más que tres trabajadores dispuestos a la labor.

Finalmente, en 1916 consiguen hacerse con estas instalaciones los Orueta-Arrieta, con el fin de fabricar aleaciones y acero. No obstante, las actividades personales asentadas en el espacio portuario resultan cada vez más dificultosas, debiendo hacer frente a juicios en los que los promotores portuarios buscan el desalojo del resto de actividades. Esto resulta especialmente claro sobre todo a partir de 1919, debido al auge de la construcción naval.

En lo que respecta a nuestra fábrica, en 1923 derribaron las oficinas, para crear un patio de recreo para la escuela adyacente. Y para terminar, todas las

L'únic vestigi visible d'aquella fàbrica pionera i original és la xemeneia.

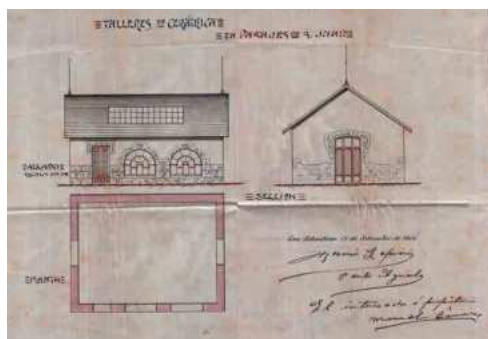
instalaciones serán ocupadas por PYSBE. Incluso Arizabalo.

El único vestigio visible de aquella fábrica pionera y original es la chimenea.

PECULIARIDADES DE LA FÁBRICA DE PASAIA

Esta fábrica fue fruto de la iniciativa privada. Esto es sorprendente, ya que en el siglo XIX las demás fábricas de porcelana de la Península Ibérica se crearon bajo el amparo de la nobleza o los reyes. Y ocurría lo mismo en la mayoría de los países de Europa.

Por el contrario, la iniciativa de Pasaia siempre fue privada. El desarrollo y difusión de la porcelana en el barrio Bizkaia tienen mucha relación con este aspecto. Es decir, hasta ese momento, la porcelana se fabricaba para el mundo noble y la realeza. Pero en el siglo XIX llega a mucha más gente; el nuevo sector que consume porcelana es la burguesía. Con la revolución industrial del siglo XIX mucha más gente tendrá la opción y las ganas de poseer este tipo de piezas. Aunque estemos ante un proceso que une actividad industrial y artesanía, creemos que la actividad de Pasaia fue una expresión artística. Con

Taller de 1906. En la fachada, cerámica decorativa.
Archivo Municipal de Pasaia.

el sistema de producción mecanizada, estas piezas se volverán más vulgares. Por eso encontraremos muchas y pequeñas fábricas en nuestro entorno [6]. Pero ninguna producirá porcelana como la de Pasaia. Podemos decir, incluso que esta será la única que produzca verdadera porcelana [7]. Es decir, desde su fundación la fábrica de Donibane estuvo muy ligada a la tradición francesa y además de su relación evidente con la tradición de Limoges, en las piezas se intuye una influencia parisina [8].

En cuanto a la producción, haciendo hincapié en el estilo y en la calidad, se pueden apreciar varias épocas. Estas se diferencian sobre todo por la calidad de las pinturas y el empleo del oro, más que por la forma de la pieza. En especial, siguiendo a Manso de Zúñiga [9], hay que mencionar la buena calidad del oro en la decoración de la época de los Baignol. El mismo autor dice, que en Pasaia el estilo decorativo fue cambiado por los fundadores. En un principio, las piezas no pueden diferenciarse según procedencia; no se sabe si son traídas de Limoges o fabricadas aquí. Además, puede ser que muchas de las piezas cocidas en Pasaia, fueran decoradas luego en Limoges. Y esto explica también por qué las piezas de Pasaia no tienen una marca distintiva. En cambio, en la decoración sí trabajaron el estilo figurativo; por ejemplo, paisajes marítimos.

Existe, eso sí, un tipo de pieza especial hecha en Pasaia. Son piezas de ocho lado, octogonales. Lamentablemente, no utilizaron motivos ni trajes vascos para decorar aquellas piezas de té y café octogonales. Es decir, no crearon ningún estilo propio, basado en lo que tenían alrededor. Por lo tanto, la particularidad de estas piezas es la forma octogonal. Estas no se hacían en Limoges, y son exclusivas de Pasaia.

Cuando la empresa pasó a manos de Fussade-Llanos la calidad de las piezas fue inferior. El oro utilizado ya no será denso, carnosos ni resplandeciente. Simplificaron también de manera evidente la forma y la decoración. Pero realizaron piezas únicas, a

mano, sin moldes. Irrepetibles. Entre ellas, las más conocidas, son las de Bizente Elizegi y las del pelotari 'manco de Villabona'.

Los productores Camara y Garbizu modernizaron la producción. Para ello, en 1906 trajeron al ceramista Daniel Zuloaga, como director de la fábrica. Zuloaga (Madrid 1852 - Segovia 1921) además de ceramista también fue pintor, y hoy en día se le nombra como innovador de la cerámica. Estudió en Sèvres, dirigió la fábrica de Moncloa, participó en exposiciones internacionales... dejó una obra conocida y excelente, sobre todo en Madrid y Segovia. Daniel fue el tío del pintor Ignacio Zuloaga, y la familia tenía estrecha relación con la armería de Eibar.

Los investigadores Álvarez, Jiménez y Mujika describen este momento de la fábrica y renovación. En ello toman parte Cámara, Zuloaga y el mismo Fussade. Para llevarlo a cabo, se documentan y se informan en la misma Limoges: presupuestos, planos, catálogos, viajes... Entre los avances, podemos hacer constar que Zuloaga consigue los planos de los hornos circulares que se utilizaban en Limoges; incluso diseñan el proyecto para realizar uno de estos hornos en Pasaia. También entre la documentación recopilada por el investigador Rubio Celada se puede leer una información parecida recopilada por Manuel Cámara [10]. E, igualmente, se preveía la mecanización de los procesos de trabajo.

Pero, por desgracia, este proyecto no se desarrolló. Por lo menos no en Pasaia. Sin embargo, unos años más tarde, se utilizó uno de esos hornos circulares en la fábrica de Bidania.

Como hemos mencionado antes, si bien lo normal es que la marca de la empresa aparezca en las piezas de porcelana como sello, en Pasaia estas nunca han tenido sello propio. Quizá porque en época de los Baignol muchas de las piezas acababan en Limoges. Solamente en época de la asociación Cámara-Garbizu aparecen en las piezas sellos de empresa. Se trata, además, de una producción de carácter modernista que sí puede ser considerada como marcada por lo local y, claro, por Zuloaga. Precisamente, en la Fundación Zuloaga de Segovia se

Barrio de Bizkaia. Vista de 1920. Fototeca Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín.

La fábrica de Garvey en Iñurreta, año de 1924. En 1946 se demolió la chimenea. Fototeca Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín Aranzadi Zientzia Elkarte. Jesus Elozegi Funtza.

pueden consultar los precios y los catálogos de esta época [11].

En cuanto al mencionado proyecto de renovación, Zuloaga preveía un horno más pequeño para trabajar la cerámica. Y parece ser que este sí se puso en marcha, ya que tanto el panel de cerámica de la estación de Cartagena como el que aparece en la fachada “Estación de Ensayos y Semillas” en Madrid son realizados en Pasaia. Y así figura en ambos [12].

De igual manera, las cerámicas que se aprecian en las casas modernistas de Donostia también son de Daniel Zuloaga [13]. ¿Resultaría demasiado arriesgado pensar que esas cerámicas se realizaron en Donibane?

Para terminar este repaso, debemos recordar que esta no fue la única fábrica pasaitarra donde se producía cerámica, pues en 1901, utilizando la patente para reciclar vidrio, el inventor Garchey producía piedra cerámica también en San Juan. La chimenea de aquella fábrica, además, era de estilo parecido a la actual [14].

¿PARA QUÉ RECORDAR LA PORCELANA DE PASAIA?

La historia de la cerámica en Pasaia, nos lleva a lo que fue y a lo que podría haber sido. Es decir, la pequeña y particular producción ya desaparecida es ya historia. Pero, al mismo tiempo y viendo la necesidad de tener marcas e iconos en nuestro pueblo, podemos reivindicar la porcelana de Pasaia como parte fundamental de nuestro patrimonio. Como modelo. Insertarla en las historias que contamos acerca del pueblo. Marcar como punto de interés el último vestigio que nos queda de ellos: la chimenea de Bizkaia. Reivindicar como tradición de Pasaia los diseños industriales y las fábricas.

Así, practicando esto de un modo consciente, la porcelana se convierte en un instante donde se unen el pasado y el futuro. Para afianzar la personalidad de los y las pasaitarras. Para animar el interés de los visitantes. Para no seguir perdiendo las oportunidades ya perdidas.

[1] Ese vacío lo rellena el Museo Vasco de Bilbao con el trabajo editado en 2009. Incluso para nuestra fábrica. Marian ALVAREZ, Maite JIMÉNEZ, Amaia MÚJICA: *Euskal lozak eta portzelanak : XVIII-XX mendeak = Lozas y porcelanas vascas: siglos XVIII-XX*, Bilbao: Euskal Museoa, 2009.

[2] IRIXOA, Iago: *Itsas ondarea*. Pasaia, Udala, 2004.

[3] <http://www.porcelainesdelafabrique.com/home/aux-origines-de-la-porcelaine-de-limoges/>

[4] Recogido en el libro de Alvarez, Jiménez y Mujika (página 365). Cada cocción duraba 48 horas. Estos autores citan otro incendiofuego sucedido en 1856.

[5] Recogen esta cita Alvarez, Jiménez y Mujika. En el libro ya citado, página 367. El original: BUSTINDUY VERGARA, Nicolás: *La industria guipuzcoana en fin de siglo. Reseña de las industrias fabriles mas importantes*. San Sebastián: La Unión Vascongada, 1894.

[6] Por ejemplo; Sargadelos (A. Coruña), La Amistad (Cartagena), La Cartuja (Sevilla), y los mencionados anteriormente en Euskal Herria, Igantzi y Busturia.

[7] DEL GUAYO Y LECUONA, J. *La fábrica de medias porcelanas de Yanci*. Revista Príncipe de Viana. Iruñea, 1994.

[8] MANNONI, E. *L'Histoire Mouvementée des Porcelaines du Vieux Paris*. Revista Art & Décoration. Paris, 1982.

[9] MANSO DE ZUÑIGA, G. *Piezas raras de Pasajes*. Publicaciones del Museo Municipal de San Telmo. Donostia, 1967.

[10] Cita de Alvarez, Jimenez y Mujika, página 372. Abraham RUBIO CELADA: *De la tradición a la modernidad*.

[11] Alvarez, Jiménez y Mujika añaden todas las piezas de 1897. El original: Colección Museo Zuloaga, San Juan de los Caballeros, Segovia.

[12] Álvarez, Jiménez, Mujika. Página 374. Toman el dato de Rubio Celada.

[13] Abraham RUBIO CELADA: “Cerámicas modernistas de Daniel Zuloaga en Donostia-San Sebastián”. *Ondare*, 23 (2004) p. 455-464. Rubio Celada indaga en la vida y el trabajo de Zuloaga. Por ejemplo: *Daniel Zuloaga Boneta - Los Zuloaga, artistas de la Cerámica*; de Ángel ESCORIAL PINELA y Abraham RUBIO CELADA, Madrid, 2007.

[14] GOIENETXE PATRÓN, Erramun: *Pasaia atlantikoa: itsas ondarea Pasaian = Pasaia atlántico: patrimonio marítimo*. Pasaia: Udala, 2013. p. 93-94.

LA DESCONEGUDA, PERÒ ESPECTACULAR, HISTÒRIA DE LA PORCELLANA AL PAÍS BASC

La producció de porcellana i pisa és un fet amb una certa tradició al País Basc dels segles XIX i XX: pisa a Busturia, Bilbao, Tolosa i Igantzi i porcellana a Ezpeleta, Bidania, Pasaia i Irun. Tot i que el fet de posseir porcellana dóna un cert prestigi, la recerca sobre aquest element en el nostre àmbit és molt escassa. De fet, ens atrevim a afirmar que el llibre publicat pel Bilboko Euskal Museoa l'any 2009 és el primer treball que valora com cal aquest material al nostre país [1]. A més a més, en aquest treball de recerca també s'hi expliquen els detalls de la fàbrica que ens ocupa: la de Pasaia.

Però, i a la nostra localitat? Es té en compte aquesta ocupació a Pasaia? És coneguda? Què pensem els habitants de Pasaia quan veiem la xemeneia del barri de Bizkaia? Considerem com a patrimoni propi la porcellana de Pasaia o la seva producció?

La fàbrica de porcellana que s'alçava a Donibane no era una fàbrica qualsevol. La qualitat de la seva producció era molt alta i els seus fundadors estan relacionats amb la creació de la porcellana de Llemotges. I això no és tot: la porcellana de Pasaia s'ha de definir com a porcellana de Llemotges.

La fàbrica de Pasaia es trobava al barri de Bizkaia de Donibane i fou fundada pels germans Baignol l'any 1851. Baignol és un nom associat als primers productors de porcellana industrial i, de fet, els germans Baignol que van venir a Pasaia eren néts d'Etienne Baignol, el creador de la porcellana de Llemotges.

L'escut de la fàbrica, segons F. Iturrizotz.

A la fàbrica de Donibane s'hi van desplaçar treballadors francesos acompanyats de les seves famílies. Arxiu Municipal de Pasaia.

LA PORCELLANA DE LLEMOTGES

Llemotges ocupa un lloc especial en la història de la porcellana a Europa. Per fabricar porcellana es necessita caolí, un material que fou descobert l'any 1764 a Saint-Yrieix-la-Perche, a prop de Llemotges. L'any 1771 ja es produïa porcellana, que després va passar a ser porcellana de Sèvres, sota l'empara del compte d'Artois en una fàbrica on va treballar Etienne Baignol, el qual va traslladar, entre 1789 i 1797, tot el que hi havia après a una nova fàbrica, i és en aquesta última on va créixer François, el fill d'Etienne. François va gestionar dues fàbriques de porcellana en el segle XIX, una de les quals va arribar a tenir tres-cents treballadors.

François encara mantenia una d'aquestes dues fàbriques, la de Saint-Brice, l'any 1835, la qual encara continua activa en el mateix ram, tot i que ja no pertany als Baignol, ja que l'any 1856 fou venuda pels dos fills de François, que són els germans que van fundar la fàbrica de Pasaia l'any 1851.

Per tal d'entendre la relació entre Llemotges i Pasaia cal mirar cap al mar. Els ports de Llemotges són La

Rochelle i Bordeus, els quals tenen un gran vincle històric amb Pasaia. La comunicació marítima sembla ser precisament una de les raons per les quals els germans Baignol van escollir la nostra badia per al seu nou assentament [2], cosa que corroborem quan comprovem que Pasaia es converteix en un punt d'exportació, en una clara demostració de l'interès pel valor estratègic del port mercantil d'aquesta localitat. Els Baignol tanquen acords comercials amb Madrid, Santander, Oviedo, La Corunya, Cadis, Sevilla, Granada i Barcelona.

I tampoc podem obviar que segurament el treball remunerat devia ser més barat a Pasaia.

De totes maneres, la fàbrica de Pasaia no va arribar mai a ser tan gran com la de Saint-Brice, on l'any 1844 hi havia dos forns i cinquanta-sis torns i on els germans Baignol van aconseguir utilitzar gas com a combustible per als forns.

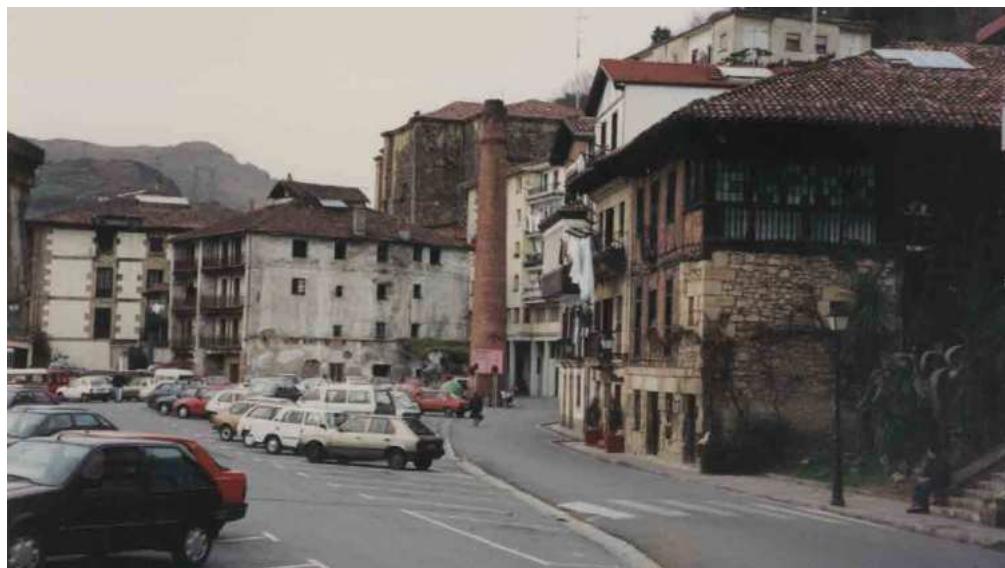
LA PORCELLANA DE PASAIA

L'any 1851, la badia no tenia precisament l'aspecte de ser el lloc més avançat del món. Per tal d'entendre la situació al nostre poble i als voltants, hauria resultat

molt alligonador visitar el barri de Bizkaia. Podem imaginar-nos la malenconia que transmetien els vestigis que hi quedaven drets. Tot i que pocs anys abans Victor Hugo va dibuixar el poble com un lloc molt dinàmic, llavors ja no hi havia ni el col·legi dels jesuïtes ni tampoc els grans treballs de les drassanes. Només hi quedava la pesca, i això quan es podia pescar. L'altra sortida era emigrar.

Aquesta situació fa de molt bon entendre la condició imposada per l'Ajuntament als germans Baignol quan aquests van decidir, el juliol de l'any 1851, reutilitzar els tallers i les infraestructures del lloc per ubicar la fàbrica de porcellana a Bizkaia – Donibane: prioritzar la contractació dels veïns. Una altra part de l'acord era que no es cobrarien els impostos locals corresponents a la indústria.

En aquesta operació, l'Ajuntament aconsegueix la terra del barri de Bizkaia i la casa del mateix nom amb la intenció de tramitar adequadament el sòl industrial i l'arrendament. L'any 1852, la propietat s'amplia amb la casa Ezkurretxea i, més endavant, també formaran part del conjunt i de les instal·lacions empresarials els palaus Arizabalo i Martiarena Barranko.

La casa Ezkurretxea, darrere la xemeneia. Es tracta d'un edifici del segle XVIII. Tant en aquesta casa com a Arizabalo s'hi emmagatzemaven materials per a la construcció naval, principalment fusta. Fototeca Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín

Per tant, la producció de porcellana va ser una activitat industrial pionera a Pasaia, prèvia al gran canvi industrial de la badia, tant si l'analitzem des del punt de vista del producte com temporal.

El contracte de l'any 1851 es va renovar el 1856. En aquell moment, la de Pasaia era l'única fàbrica de porcellana dels germans Baignol, ja que aquell mateix any havien venut la fàbrica de Saint-Brice [3]. A l'hora de renovar el contracte, l'única preocupació explícita és la referida a la seguretat, que no és una preocupació petita, ja que hi havia focs cada any. Per exemple, l'any 1853 el foc va arribar a cremar el forn mateix. Segons sembla, tant el forn com el combustible (fusta) estaven molt a prop dels assecadors i per això hi havia tant de perill.

Un altre dels problemes venia de la percepció que les activitats tradicionals tenien o difonien sobre la producció de porcellana, una activitat nova no gaire ben vista en un barri com el de Bizkaia, on, en general, la gent continuava considerant primordial l'activitat de les drassanes. Aquest recel ja el manifestava Salvador Urigoitia l'any 1851. Tot i que la seva drassana no era productiva, hi tenia fusta emmagatzemada i, per tant, patia per si alguna guspira de la xemeneia calava foc als voltants [4].

També hi va haver algun problema pel pas entre la terra i el mar. Tant per anar al mar com per entrar al poble s'havia de creuar la fàbrica o vorejar-ne la tanca i l'Ajuntament va permetre el pas per la fàbrica fins i tot de nit, ja que així no calia pujar a Bordandia per accedir al nucli.

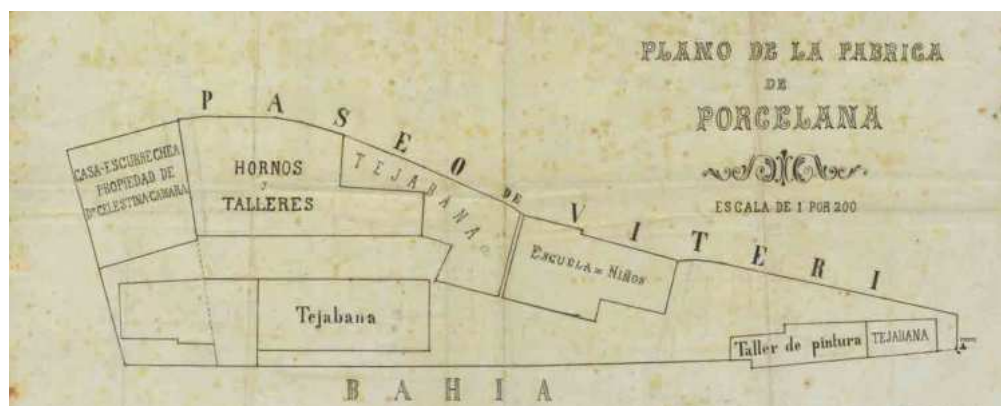
Per altra banda, pel que fa a la producció, l'any 1857 es van percebre alguns intents per part de la fàbrica d'aconseguir les matèries primeres d'una manera directa. Els germans Baignol van comprar la mina de

zinc sulfur de Berastegi i van explotar altres minerals a la mina San Esteban d'Oartzun, però també portaven matèries primeres des de França. Per exemple, el mercant Vid, procedent de Rouen, els va portar l'any 1857 argila i rajol refractari.

L'any 1858, els Baignol van vendre tres quartes parts de l'empresa i entre els compradors hi havia els seus nous socis, com Fausto Etxeberria. Quatre anys més tard també van vendre la quarta part que encara els quedava i aquesta vegada els compradors van ser Petra Garbuiño i Pedro Albarellos. Tots dos ja havien tingut relació amb l'empresa anteriorment. L'associació industrial resultant va durar fins el 1878, any en què es dissol finalment l'empresa fundada pels germans Baignol.

Tot i que no faltaven pas candidats per continuar aquesta activitat industrial, en aquest moment ja s'estava forjant la construcció del nou port industrial, cosa que resultava perjudicial per al relleuament de la producció de porcellana, ja que els impulsors del port volien ocupar tots els espais de la badia per a explotacions portuàries.

L'empresa encarregada de continuar la fàbrica de porcellana va ser la de Fussade. Fussade era un dels treballadors vinguts de França en l'època dels Baignol i sembla que va ocupar el lloc d'encarregat. Com a empresari, va tenir com a soci Ramon Llanos. L'1 de gener de 1881, la nova empresa manifesta la seva intenció de mantenir la producció de porcellana. A més, els treballadors qualificats continuaven al poble. Per exemple, quan Pablo Cámara compra la casa número 99 del carrer Donibane a Ana Durruty Olaizola, que vivia a La Spezia, a Itàlia, es presenta com a pintor de porcellana. Tal com veurem, aquest cognom, un clàssic de l'activitat industrial del port, quedarà ràpidament unit al futur de la fàbrica de porcellana.

Arxiu Municipal de Pasaia.

L'any 1894, Nicolás Bustinduy descriu així la fàbrica [5]: utilitza com a matèria primera el caolí i el feldspat de Llemotges; terra refractària per a gresols; de combustible, carbó vegetal i llenya de roure. Disposa d'un bon forn, de torns, taules i discos per a torners i emmotlladors, dipòsits i tines per a la pasta. A més del departament del forn i les sales d'aparells, té un departament especial per als pintors i, per últim, una mufla. Verifica trenta fornades anuals i ocupa cinquanta-dos operaris.

Però, a causa del renaixement de la construcció naval i de l'obra de la nova carretera, la relació entre l'Ajuntament i l'associació de Fussade resulta turbulenta. A més, com que l'empresa tenia deutes pendents, se li van embargar els béns patrimonials, cosa que, juntament amb un judici, va suposar la no renovació del contracte.

L'any 1895, el productor de Llemotges W. Guerin estava disposat a pagar el contracte d'arrendament durant trenta anys i l'Ajuntament també va demostrar la seva intenció d'arribar a un acord. De fet, es van donar la paraula mútuament, però Ramón Llanos, en nom de Fussade, va impedir la formalització de l'acord amb l'ajuda del conseller Manuel Cámara. Al final, a causa de la manca de seriositat, els Guerin van retirar la seva oferta i la fàbrica va ser adquirida per Manuel Cámara i Ignacio Garbizu. A l'arxiu municipal s'hi troba la descripció del solar en aquest moment. Per una banda, els tallers i els forns són a l'edifici que havia sigut l'escola, i per l'altra, tenim el taller dels pintors i els magatzems de carbó i matèries primeres. En total, gairebé 2.300 metres quadrats.

L'arrendament del 1910 l'aconsegueix Celestina Cámara i es continua fent l'adequació de l'espai de treball, cosa que es reflecteix en les condicions del lloguer. D'una banda, l'Ajuntament exigeix canviar de lloc el taller de pintura per després fer una reorganització total de les instal·lacions, i de l'altra, l'any 1911, a més de la llicència per produir porcellana, la fàbrica n'aconsegueix una altra per produir pisa i maons refractaris (high-alumina brick).

No obstant això, aquest projecte de renovació no es va arribar a posar en marxa, ja que l'Ajuntament denuncia que només hi ha tres treballadors disposats a fer la feina.

Finalment, l'any 1916 les instal·lacions passen a mans dels Orueta-Arrieta, que hi volen fabricar aliatges i acer, però cada vegada resulta més difícil encabir activitats personals a l'espai portuari i aquestes han de fer front a judicis en què els promotors del port pretenen el desallotjament de la resta d'activitats. Això es veu de

L'únic vestigi visible d'aquella fàbrica pionera i original és la xemeneia.

manera especialment clara sobretot a partir de l'any 1919, a causa de l'auge de la construcció naval.

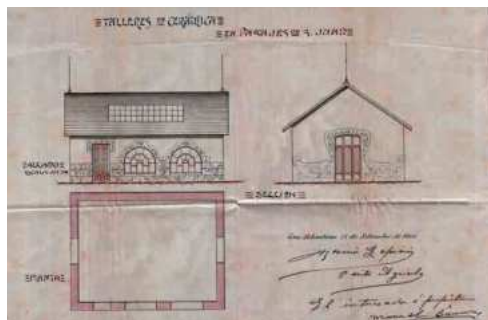
Pel que fa a la nostra fàbrica, l'any 1923 se n'enderroquen les oficines per crear un pati d'esbarjo per a l'escola adjacent i, finalment, totes les instal·lacions acabaran ocupades per PYSBE. També el palau d'Arizabalo.

L'únic vestigi visible d'aquella fàbrica pionera i original és la xemeneia.

PECULIARITATS DE LA FÀBRICA DE PASAIA

La fàbrica de Pasaia va ser fruit de la iniciativa privada, cosa ben sorprenent, ja que en el segle XIX totes les altres fàbriques de porcellana de la península Ibèrica es van crear sota l'empara de la noblesa o dels reis, igual que passava a la majoria de països d'Europa.

En canvi, la iniciativa de Pasaia va ser sempre privada. El desenvolupament i la difusió de la porcellana al barri de Bizkaia tenen molta relació amb aquest aspecte.

Taller de l'any 1906. A la façana, ceràmica decorativa.
Arxiu Municipal de Pasaia.

Fins aquell moment, la porcellana es fabricava per al món de la noblesa i la reialesa, però en el segle XIX arriba a molta més gent i el nou sector que consumeix porcellana és la burgesia. Amb la Revolució Industrial del segle XIX, molta més gent tindrà l'opció i el desig de posseir aquest tipus de peces. Encara que ens trobem davant d'un procés que uneix activitat industrial i artesanía, creiem que l'activitat de Pasaia va ser una expressió artística. Amb el sistema de producció mecanitzada, aquestes peces passen a ser més vulgars i per això al nostre entorn trobarem moltes fàbriques petites [6], tot i que cap produirà porcellana como la de Pasaia. Podríem dir, fins i tot, que aquesta serà l'única que produirà veritable porcellana [7]. Des de la seva fundació, la fàbrica de Donibane va estar molt lligada a la tradició francesa i, a banda de la seva relació evident amb la tradició de Llemotges, en les peces s'intueix una influència parisenc [8].

Pel que fa a la producció, i recalcant-ne l'estil i la qualitat, es poden apreciar diverses èpoques, que es diferencien sobretot per la qualitat de les pintures i l'ús de l'or més que per la forma de la peça. En especial, segons Manso de Zúñiga [9], cal mencionar la bona qualitat de l'or en la decoració de l'època dels Baignol, i aquest mateix autor també diu que els fundadors van canviar l'estil decoratiu de Pasaia. En un primer moment, les peces no es poden diferenciar segons la seva procedència i no se sap si són portades de Llemotges o fabricades aquí. A més, pot ser que moltes de les peces cuites a Pasaia es decoressin llavors a Llemotges, cosa que explicaria per què les peces de Pasaia no tenen una marca distintiva. En canvi, en la decoració sí que treballaren l'estil figuratiu, per exemple amb paisatges marítims.

Existeix, però, un tipus de peça especial feta a Pasaia. Són peces de te i de cafè octogonals, de vuit costats, però lamentablement no hi van utilitzar motius ni vestits bascos per decorar-les, és a dir, no van crear cap estil propi basat en allò que tenien a l'entorn. Per tant, la particularitat d'aquestes peces, que no es fabricaven a Llemotges i són exclusives de Pasaia, és la seva forma octogonal.

Quan l'empresa va passar a mans de Fussade-Llanos, la qualitat de les peces va minvar. L'or utilitzat ja no és dens, carnos ni resplendent i també se simplifiquen de manera evident la forma i la decoració, però van crear peces úniques, fetes a mà, sense motlles. Irrepetibles. Entre aquestes, les més conegudes són les de Bizente Elizegi i les del pelotari conegut com "el manco de Villabona".

Els productors Cámara i Garbizu van modernitzar la producció. Per fer-ho, l'any 1906 van fer venir el ceramista Daniel Zuloaga com a director de la fàbrica. Zuloaga (Madrid, 1852 – Segovia, 1921), a banda de ceramista, també era pintor i actualment se'l considera un innovador de la ceràmica. Va estudiar a Sèvres, va dirigir la fàbrica de Moncloa, va participar en exposicions internacionals i va deixar una obra coneguda i excel·lent, sobretot a Madrid i a Segòvia. El pintor Ignacio Zuloaga era nebot de Daniel i la família tenia una estreta relació amb l'armeria d'Eibar.

Els investigadors Álvarez, Jiménez i Mujika descriuen aquest moment de la fàbrica i la seva renovació, en què participen Cámara, Zuloaga i el mateix Fussade. Per fer-ho, es documenten i s'informen a la fàbrica de Llemotges: pressupostos, plànols, catàlegs, viatges... Entre els progressos, podem dir que Zuloaga aconsegueix els plànols dels forns circulars que es feien servir a Llemotges i, fins i tot, dissenyen el projecte per fer-ne un a Pasaia. Entre la documentació recollida per l'investigador Rubio Celada, també es pot llegir una informació semblant recopilada per Manuel Cámara [10]. I, igualment, es preveia la mecanització dels processos de treball.

Malauradament, però, aquest projecte no es va dur a terme, si més no a Pasaia. Tanmateix, uns anys més tard es va utilitzar un d'aquests forns circulars a la fàbrica de Bidania.

Tal com ja hem comentat, si bé és normal que la marca de l'empresa aparegui a les peces de porcellana com a segell, les peces de Pasaia no han tingut mai cap segell propi, potser perquè en l'època dels Baignol moltes de les peces acabaven a Llemotges. Només en l'època de l'associació Cámara-Garbizu apareix el segell de l'empresa a les peces, que són

Barri de Bizkaia. Vista del 1920. Fototeca Kutxa. Foto Car: Ricardo Martín.

La fàbrica de Garvey en flames l'any 1924. L'any 1946 se'n va enderrocar la xemeneia. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín Aranzadi Zientzia Elkarteak. Jesus Elozegi Funtza.

una producció de caràcter modernista que sí que es pot considerar marcada pel caràcter local i, per tant, per Zuloaga. Precisament, a la Fundación Zuloaga de Segovia [11] es poden consultar els preus i els catàlegs d'aquesta època.

Pel que fa al projecte de renovació, Zuloaga preveia un forn més petit per treballar la ceràmica i, segons sembla, aquest sí que es va posar en marxa, ja que tant el plafó de ceràmica de l'estació de Cartagena com el que hi ha a la façana de l'Estación de Ensayos y Semillas de Madrid són fets a Pasaia i així s'indica en tots dos [12].

De la mateixa manera, les ceràmiques que es poden veure a les cases modernistes de Sant Sebastià també són de Daniel Zuloaga [13]. Seria massa arriscat pensar que aquestes ceràmiques es van fer a Donibane?

Per acabar aquest repàs, hem de recordar que aquesta no fou l'única fàbrica de Pasaia on es produïa ceràmica, ja que l'any 1901, utilitzant la patent per reciclar vidre, l'inventor Garchey produïa pedra ceràmica també a San Juan. La xemeneia d'aquella fàbrica, a més, era d'un estil semblant a l'actual [14].

PER QUÈ CAL RECORDAR LA PORCELLANA DE PASAIA?

La història de la ceràmica a Pasaia ens porta a allò que va ser i a allò que podria haver sigut. La petita i particular producció ja desapareguda és història, però, alhora, i veient la necessitat de tenir marques i icones al nostre poble, podem reivindicar la porcellana de Pasaia com una part fonamental del nostre patrimoni, com un model, i integrar-la en les històries que expliquem sobre el poble; podem marcar com a punt d'interès l'últim vestigi que ens en queda: la xemeneia de Bizkaia, i podem reivindicar com a tradició de Pasaia els dissenys industrials i les fàbriques.

Així, fent-ho d'una manera conscient, la porcellana es converteix en un instant en què s'uneixen passat i futur per consolidar la personalitat dels i de les pasaitarres, per animar l'interès dels visitants i per no continuar perdent més oportunitats.

[1] Aquest buit l'omple el Museu Basc de Bilbao amb el treball editat l'any 2009. També per a la nostra fàbrica.

Marian ÁLVAREZ, Maite JIMÉNEZ, Amaia MUJICA: *Euskal lozak eta portzelanak: XVIII-XX mendeak = Lozas y porcelanas vascas: siglos XVIII-XX*, Bilbao: Euskal Museoa, 2009.

[2] IRIXOA, Iago: *Itsas ondarea*. Pasaia, Udala, 2004.

[3] <http://www.porcelainesdelafabrique.com/home/aux-origines-de-la-porcelaine-de-limoges/>

[4] Recollit en el llibre d'Álvarez, Jiménez i Mujika (pàgina 365). Cada coccio durava quaranta-vuit hores. Aquests autors citen un altre incendi de l'any 1856.

[5] Álvarez, Jiménez i Mujika recullen aquesta cita en el llibre esmentat, pàgina 367. L'original: BUSTINDUY VERGARA, Nicolás: *La industria guipuzcoana en fin de siglo. Reseña de las industrias fabriles más importantes*. Sant Sebastià: La Unión Vascongada, 1894.

[6] Per exemple; Sargadelos (La Corunya), La Amistad (Cartagena), La Cartuja (Sevilla) i les mencionades anteriorment al País Basc, Igantzi i Busturia.

[7] DEL GUAYO Y LECUONA, J. *La fàbrica de medias porcelanas de Yanci*. Revista Príncipe de Viana. Pamplona, 1994.

[8] MANNONI, E. *L'Histoire Mouvementée des Porcelaines du Vieux Paris*. Revista Art & Décoration. París, 1982.

[9] MANSO DE ZUÑIGA, G. *Piezas raras de Pasajes*. Publicaciones del Museo Municipal de San Telmo. Sant Sebastià, 1967.

[10] Cita d'Álvarez, Jiménez i Mujika, pàgina 372. Abraham RUBIO CELADA: *De la tradición a la modernidad*.

[11] Álvarez, Jiménez i Mujika hi afegeixen totes les peces de 1897. L'original: Col·lecció Museu Zuloaga, San Juan de los Caballeros, Segòvia.

[12] Álvarez, Jiménez i Mujika. Pàgina 374. Agafen la dada de Rubio Celada.

[13] Abraham RUBIO CELADA: "Cerámicas modernistas de Daniel Zuloaga en Donostia-San Sebastián". *Ondare*, 23 (2004) p. 455-464. Rubio Celada indaga en la vida i el treball de Zuloaga. Per exemple: *Daniel Zuloaga Boneta - Los Zuloaga, artistas de la Cerámica*; d'Àngel ESCORIAL PINELA i Abraham RUBIO CELADA, Madrid, 2007.

[14] GOIENETXE PATRÓN, Erramun: *Pasaia atlantikoa: itsas ondarea Pasaian = Pasaia atlántica: patrimonio marítimo*. Pasaia: Udala, 2013. p. 93-94.

LA MÉCONNUE, BIEN QUE SPECTACULAIRE,

HISTOIRE DE LA PORCELAINE EN PAYS BASQUE

La production de porcelaine et faïence est un fait d'une certaine tradition dans l'Euskal Herria des XIXe et XXe siècles : faïence à Busturia, Bilbo, Tolosa et Igantzi et porcelaine à Ezpeleta, Bidania, Pasaia et Irun. Bien que le fait de posséder de la porcelaine accorde du prestige, les recherches sur cet élément sont très limitées dans notre domaine. En réalité, nous osons affirmer que le livre publié par le Bilboko Euskal Museoa en 2009 est le premier travail qui évalue réellement ce matériel dans notre pays [1]. Dans ce travail de recherche, en outre, apparaissent aussi les détails de l'usine qui nous intéresse : celle de Pasaia.

Mais, et dans notre propre communauté ? Cette occupation est-elle prise en considération à Pasaia ? Est-elle connue ? Que pensons-nous, les pasaitarras, lorsque nous voyons la cheminée du quartier de Bizkaia ? Considérons-nous la porcelaine de Pasaia ou leur production comme un patrimoine propre ?

L'usine de porcelaine qui était établie à Donibane (Saint-Jean) n'était pas une usine quelconque. La qualité de sa production a été très haute et ses fondateurs sont liés à la création de la porcelaine de Limoges. Plus encore : la porcelaine de Pasaia doit être définie comme porcelaine de Limoges.

L'usine de Pasaia se trouvait dans le quartier de Bizkaia de Donibane et a été fondée par les frères Baignol en 1851. Baignol est un nom associé aux premiers producteurs de porcelaine industrielle et, en réalité, les frères Baignol qui sont venus à Pasaia étaient les petits-fils d'Etienne Baignol, le créateur de la porcelaine de Limoges.

Les armes de l'usine, d'après F. Iturriotz.

À l'usine de Donibane se sont déplacés des ouvriers français accompagnés de leurs familles. Archive Municipale de Pasaia.

LA PORCELAINE DE LIMOGES

Dans l'histoire de la porcelaine en Europe, Limoges occupe une place spéciale. Pour fabriquer de la porcelaine le kaolin est indispensable, un matériel découvert en 1764 à Saint-Yrieix-la-Perche, près de Limoges. En 1771 on fabriquait déjà de la porcelaine, qui est ensuite devenue porcelaine de Sèvres, dans une usine sous la protection du comte d'Artois. Etienne Baignol a travaillé dans cette usine et tout ce qu'il y a appris, il l'a transféré, entre 1789 et 1797, à une nouvelle usine, qui est l'endroit où a grandi François, le fils d'Etienne. François a géré deux usines de porcelaine au XIXe siècle, dont une est arrivée à avoir trois cents travailleurs.

François s'occupait d'une de ces deux usines en 1835 : celle de Saint-Brice, qui continue encore en fonctionnement de nos jours dans cette même branche bien qu'elle ne soit plus entre les mains des Baignol, puisqu'elle a été vendue par les fils de François en 1856. Ces deux frères sont ceux qui ont fondé l'usine de Pasaia en 1851.

Pour comprendre la relation entre Limoges et Pasaia il faut regarder vers la mer. Les ports de Limoges sont La Rochelle et Bordeaux, tous les deux ont un grand lien historique avec Pasaia. Précisément, la communication maritime paraît être une des raisons pour lesquelles les frères Bagnol ont choisi notre baie pour leur nouvelle installation [2], un aspect que nous confirmons en vérifiant que Pasaia se transforme en un point d'exportation, ce qui éclaire l'intérêt pour la valeur stratégique du port marchand de Pasaia. Les Bagnol signent des accords commerciaux, en plus de Madrid, avec Santander, Oviedo, La Corogne, Cadix, Séville, Grenade et Barcelone.

De même, nous ne pouvons pas ignorer que le travail rémunéré probablement devait être plus bon marché à Pasaia.

De toute façon, l'usine de Pasaia n'a jamais eu la taille de celle de Saint-Brice, où en 1844 il y avait deux fours et cinquante-six tours et où les frères Bagnol avaient réussi à utiliser le gaz comme combustible pour les fours.

LA PORCELAINE DE PASAIA

En 1851, la baie ne semblait pas l'endroit le plus développé du monde. Pour comprendre la situation

de notre village et ses alentours, il se serait avéré très révélateur de visiter le propre quartier de Bizkaia. Nous pouvons imaginer la mélancolie que transmettaient les vestiges qui restaient là encore debout. Même si quelques années auparavant Victor Hugo décrivait le peuple comme très dynamique, il n'y avait alors ni le collège des jésuites ni non plus les grands travaux dans les chantiers navals. Il ne restait rien d'autre que la pêche, quand on pouvait pêcher. Parce que l'autre solution était d'émigrer.

C'est pourquoi on peut comprendre la condition imposée par la Mairie aux frères Bagnol lorsque ceux-ci ont décidé, en juillet de 1851, de réutiliser les ateliers et les infrastructures de l'endroit pour installer l'usine de porcelaine à Bizkaia - Donibane : donner la priorité à l'embauche des voisins. Comme partie de l'accord figure aussi ne pas percevoir les impôts locaux correspondant à l'industrie.

Dans cette opération, la Mairie s'approprie des terrains du quartier de Bizkaia avec la maison du même nom, dans l'intention de traiter correctement le sol industriel et la location. En 1852, la propriété s'agrandit avec la maison Ezkurretxea et, par la suite, passeront aussi à faire partie de l'ensemble et de ses dépendances d'entreprise les palais Arizabalo et Martiarena Barranko.

Tximiariaren atzeko aldean Ezkurretxea ebexa dugu, XVIII. mendean eraikita. Lantegia martxan jarri zenean, bai Ezkurretxean bai eta Arizabalon ere ontzigitzarako egurra eta bestelako materialak gordetzen zituzten. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín.

Par conséquent, la production de porcelaine a été une activité industrielle pionnière en Pasaia, antérieure au grand changement industriel de la baie, qu'elle soit analysée du point de vue du produit ou du moment.

Le contrat de 1851 a été renouvelé en 1856. À ce moment-là, celle de Pasaia était la seule usine de porcelaine des frères Bagnol, puisque cette même année ils avaient vendu l'usine de Saint-Brice [3]. Dans la rénovation du contrat, la seule préoccupation explicite est celle relative à la sécurité. Et ce n'est pas une petite préoccupation, puisque les incendies se sont succédés toutes les années. Par exemple, en 1853 le feu est arrivé à détruire jusqu'au propre four. Apparemment, tant le four comme le combustible (bois) étaient très près des séchoirs, d'où le danger.

Un autre des problèmes venait de la perception que les activités traditionnelles avaient ou diffusaient sur la production de la porcelaine, une activité nouvelle qui ne plaisait pas beaucoup dans un quartier comme celui de Bizkaia, où, en général, les gens continuaient à voir comme primordiale l'activité des chantiers navals. Cette méfiance la manifestait déjà en 1851 Salvador Urigoitia. Bien que son chantier naval était improductif, il contenait du bois stocké et, par conséquent, son propriétaire avait peur qu'une étincelle de la cheminée provoque un incendie dans les alentours [4].

Il y eut aussi un certain problème pour le passage entre la terre et la mer. Tant pour aller à la mer comme pour entrer dans le peuple il fallait traverser l'usine ou longer sa clôture. La Mairie a permis le passage à travers l'usine même de nuit, pour ne pas avoir à monter à Bordandia pour accéder au centre du village.

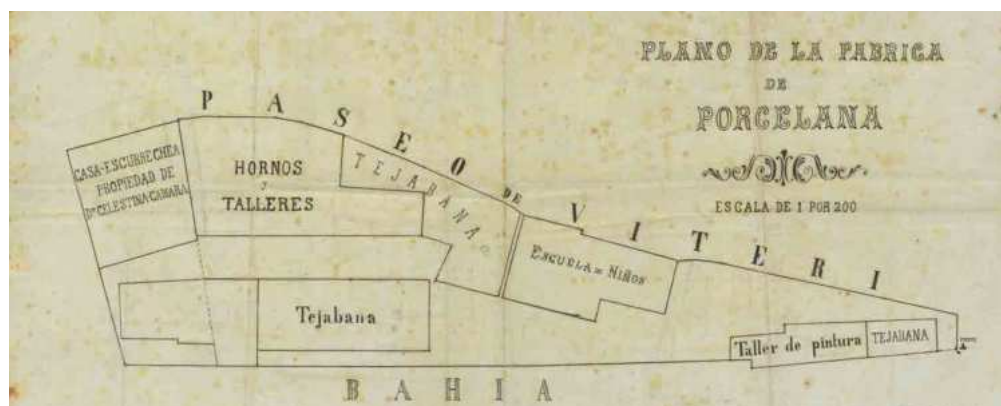
D'autre part, en ce qui concerne la production, durant l'année 1857, on perçoit des tentatives de l'usine d'obtenir les matières premières d'une

manière directe. Les frères Bagnol achetèrent la mine de sulfure de zinc de Berastegi et exploitèrent d'autres minéraux dans la mine San Esteban d'Oartzun, bien qu'ils apportaient aussi des matières premières de France. Par exemple le navire marchand Vid, qui provenait de Rouen, leur a apporté en 1857 de l'argile et des briques réfractaires.

Les Bagnol ont vendu trois quarts de l'entreprise en 1858 et entre les acheteurs se trouvaient leurs nouveaux partenaires, comme Fausto Etxeberria. Quatre années plus tard ils ont vendu le dernier quart restant, et cette fois les acheteurs ont été Petra Garbuiño et Pedro Albarellos. Tous les deux avaient eu des relations avec. L'association industrielle résultante a duré jusqu'en 1878, année où se dissout finalement l'entreprise fondée par les frères Bagnol.

Bien qu'il ne manquait pas de candidats pour continuer avec cette activité industrielle, à ce même moment se fomentait déjà la construction du nouveau port industriel, ce qui s'avéra néfaste pour relancer la production de porcelaine, car les promoteurs du port voulaient occuper tous les espaces de la baie pour les exploitations portuaires.

L'entreprise chargée de continuer avec l'usine de porcelaine a été celle de Fussade. Fussade était un des travailleurs arrivés de France à l'époque des Bagnol et, semble-t-il, il avait occupé le poste de Responsable. Comme chef d'entreprise, il a eu comme partenaire à Ramón Llanos. Le 1 janvier 1881, la nouvelle entreprise manifeste l'intention de maintenir la production de porcelaine. En plus, les travailleurs qualifiés continuaient à résider dans le village. Par exemple, en achetant la maison numéro 99 de la rue Donibane à Ana Durruty Olaizola, qui vivait à La Spezia, en Italie, Pablo Cámara se présente comme peintre de porcelaine. Comme nous verrons, ce nom de famille, un classique dans l'activité industrielle du port, sera rapidement uni à l'avenir de l'usine de porcelaine.

Archive Municipal de Pasaia.

En 1894, Nicolás Bustinduy décrit ainsi l'usine [5] : elle emploie comme matière première le kaolin et le feldspath de Limoges ; de la terre réfractaire pour les creusets ; comme combustible, charbon de bois et bois de chauffage de chêne. Elle dispose d'un bon four, de tours, de tables et de disques pour les tourneurs et mouleurs, de réservoirs et bassins pour la pâte. En plus du département du four et des salles d'appareils, elle a un département spécial pour les peintres, et finalement, un fourneau ou moufle. Elle assure 30 fournées annuelles et emploie 52 ouvriers.

Mais, étant donné le relancement de la construction navale et l'œuvre de la nouvelle route, la relation entre la Mairie et l'association de Fussade s'avère turbulente. En plus, comme l'entreprise avait des dettes à payer, ses biens patrimoniaux ont été saisis, ce qui, uni à un jugement, a supposé le non renouvellement du contrat.

En 1895, le producteur de Limoges W. Guérin était disposé à payer le contrat de location pour trente ans et la Mairie avait aussi démontré son intention d'arriver à un accord. De fait, ils s'étaient mis d'accord entre eux de parole, mais Ramón Llanos, au nom de Fussade, a empêché la concrétisation de l'accord avec l'aide du conseiller municipal Manuel Cámara. À la fin, pour manque de sérieux, les Guérin ont retiré l'offre et l'usine a été acquise par Manuel Cámara et Ignacio Garbizu. Dans le dossier municipal on trouve la description du terrain à ce moment-là. D'une part, les ateliers et les fours se trouvent dans le bâtiment qui a été l'école ; d'autre part, nous avons l'atelier des peintres et les magasins de charbon et de matières premières. En total, presque 2.300 mètres carrés.

La location de 1910 est obtenue par Celestina Cámara et se continue avec l'adéquation de l'espace de travail, ce qui se reflète dans les conditions de la location. D'une part, la Mairie exige le changement d'emplacement de l'atelier de peinture, pour procéder à une réorganisation totale, et d'autre part, en 1911, outre la licence pour fabriquer de la porcelaine, l'usine obtient une autre licence pour produire de la faïence et des briques réfractaires (high-alumina brick).

Toutefois, ce projet renouvelé n'est pas arrivé à se mettre en marche, puisque la Mairie dénonce qu'il n'y a pas plus que trois travailleurs disposés à faire la tâche.

Finalement, en 1916, les Orueta-Arrieta arrivent à obtenir ces installations, afin de fabriquer des alliages et de l'acier. Cependant, les activités personnelles installées dans l'espace portuaire s'avèrent chaque fois plus difficiles et ils doivent faire face à des jugements dans lesquels les promoteurs portuaires cherchent l'expulsion du reste des activités. Ceci s'avère spécialement clair surtout à partir de 1919, étant donné l'essor de la construction navale.

L'únic vestigi visible d'aquella fàbrica pionera i original és la xemeneia.

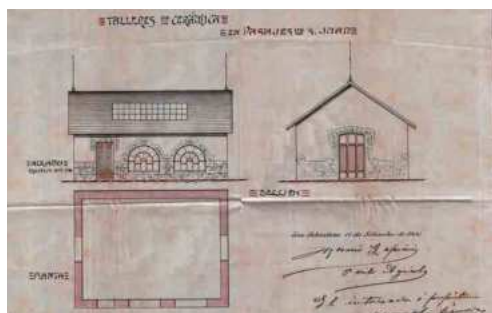
En ce qui concerne notre usine, en 1923 on démolit les bureaux pour créer une cour de récréation pour l'école adjacente et, finalement, toutes les installations termineront occupées par PYSBE, aussi le palais d'Arizabalo.

Le seul vestige visible de cette usine pionnière et originale est la cheminée.

PARTICULARITÉS DE L'USINE DE PASAIA

Cette usine a été le fruit de l'initiative privée. Ceci est surprenant, puisqu'au XIXe siècle les autres usines de porcelaine de la péninsule Ibérique ont été créées sous la protection de la noblesse ou des rois, comme c'était le cas dans la majorité des pays d'Europe.

Au contraire, l'initiative de Pasaia a toujours été privée. Le développement et la diffusion de la porcelaine dans le quartier de Bizkaia ont beaucoup de relation avec cet aspect. Jusqu'à ce moment, la porcelaine était fabriquée pour le monde de la noblesse et la royauté, mais au XIXe siècle elle arrive à beaucoup plus de gens et le nouveau secteur de consommation de la porcelaine est la bourgeoisie. Avec la Révolution Industrielle du XIXe siècle, beaucoup plus de gens auront l'option et le désir de posséder ce type de pièces. Même si

Atelier de 1906. Sur la façade, céramique décorative.
Archive Municipal de Pasaia.

nous sommes devant un processus qui unit l'activité industrielle et l'artisanat, nous croyons que l'activité de Pasaia a été une expression artistique. Avec le système de production mécanisée, ces pièces se transformeront en plus vulgaires et c'est pourquoi nous trouverons beaucoup des petites usines dans notre environnement [6], bien qu'aucune ne produise de la porcelaine comme celle de Pasaia. Nous pourrions même dire que celle-ci est la seule qui produise la véritable porcelaine [7]. Depuis sa fondation, l'usine de Donibane a été très rattachée à la tradition française et, outre sa relation évidente avec la tradition de Limoges, dans les pièces on devine une influence parisienne [8].

Quant à la production, soulignant le style et la qualité, on peut apprécier plusieurs époques, qui sont différenciées surtout par la qualité des peintures et l'emploi de l'or, plus que par la forme de la pièce. Spécialement, en suivant Manso de Zúñiga [9], il faut mentionner la bonne qualité de l'or dans la décoration de l'époque des Bañol. Ce même auteur dit aussi qu'à Pasaia le style décoratif a été changé par les fondateurs. Initialement, les pièces ne peuvent pas être différenciées selon leur origine et on ne sait pas si elles sont apportées de Limoges ou sont fabriquées ici. Il se peut aussi que beaucoup des pièces cuites en Pasaia aient été ensuite décorées à Limoges, ce qui expliquerait pourquoi les pièces de Pasaia n'ont pas une marque distinctive. Par contre, dans la décoration, ils ont effectivement travaillé le style figuratif, par exemple avec des paysages maritimes.

Il existe, bien entendu, un type de pièce spéciale faite à Pasaia. Ce sont des pièces de thé et café de huit côtés, octogonales, bien que lamentablement sur ces dernières ils n'aient pas utilisé de motifs ni de costumes basques pour les décorer, c'est-à-dire, qu'ils n'ont créé aucun style propre basé ce qu'ils avaient autour. Par conséquent, la particularité de ces pièces, qui sont exclusives de Pasaia et qui n'étaient pas fabriquées à Limoges, est sa forme octogonale.

Quand l'entreprise est passée aux mains de Fussade-Llanos, la qualité des pièces a baissé. L'or utilisé

n'était plus aussi dense, charnu ni resplendissant et on simplifie aussi de manière évidente la forme et la décoration, mais ils ont créé des pièces uniques, à la main, sans moules. Uniques. Entre elles, les plus connues sont celles de Bizente Elizegi et celles du pelotari connu comme « le manchot de Villabona ».

Les producteurs Cámara et Garbizu ont modernisé la production. À cet effet, en 1906 ils ont incorporé le céramiste Daniel Zuloaga comme directeur de l'usine. Zuloaga (Madrid, 1852 - Ségovie, 1921), En plus de céramiste, il a aussi été peintre et de nos jours on le nomme comme innovateur de la céramique. Il a étudié à Sèvres, dirigé l'usine de Moncloa, pris part à des expositions internationales et a laissé une œuvre connue et excellente, surtout à Madrid et à Ségovie. Daniel était l'oncle du peintre Ignacio Zuloaga et la famille avait une relation étroite avec l'arsenal d'Eibar.

Les chercheurs Álvarez, Jiménez et Mujika décrivent ce moment de l'usine et sa rénovation, à laquelle prennent part Cámara, Zuloaga et Fussade lui-même. Pour la mener à bien, ils se documentent et s'informent directement à Limoges : budgets, plans, catalogues, voyages... Entre les avances, nous pouvons constater que Zuloaga obtient les plans des fours circulaires qui étaient utilisés à Limoges et qu'ils conçoivent même le projet pour construire un de ces fours à Pasaia. Entre la documentation rassemblée par le chercheur Rubie Celada on peut aussi lire une information semblable compilée par Manuel Cámara [10]. Et, également, la mécanisation des processus de travail était prévue.

Mais, malheureusement, ce projet n'a pas été développé. Tout au moins pas à Pasaia. Toutefois, quelques années plus tard, un de ces fours circulaires s'est utilisé dans l'usine de Bidania.

Comme nous l'avons mentionné avant, bien qu'il soit normal que la marque de l'entreprise apparaisse dans les pièces de porcelaine comme timbre, à Pasaia celles-ci n'ont jamais eu de timbre propre, peut-être parce qu'à l'époque des Bañol beaucoup de pièces finissaient à Limoges. Seulement pendant l'époque de l'association Cámara-Garbizu apparaît sur les pièces le timbre d'entreprise. Il s'agit d'une production à caractère moderniste qui en effet peut

Bizkaia. 1920ko ikuspegia. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín.

Garveyren lantegia, 1924. urtean sua hartuta. Tximinia 1946. urtean zartatu zuten. Fototeka Kutxa. Foto Car. Ricardo Martín

être considérée comme marquée localement et, bien sûr, par Zuloaga. Précisément, à la Fondation Zuloaga de Ségovie [11] on peut consulter les prix et les catalogues de cette époque.

Quant au mentionné projet de rénovation, Zuloaga prévoyait un four plus petit pour travailler la céramique et, il semble que celui-ci a été effectivement mis en marche, puisque tant le panneau de céramique de la gare de Carthagène comme celui qui se trouve sur la façade de la Station d'Essais et Semences de Madrid ont été effectués à Pasaia. Comme ainsi figure sur les deux [12].

De même, les céramiques qui s'apprécient sur les maisons modernistes de Donostia sont aussi de Daniel Zuloaga [13]. Serait-il trop risqué de penser que cette céramique a été réalisée à Donibane ?

Pour terminer cet examen, nous devons rappeler que celle-ci n'a pas été la seule usine pasaitarra qui a produit de la céramique, parce qu'en 1901, en utilisant le brevet pour recycler du verre, l'inventeur Garchey produisait de la pierre céramique aussi à San Juan. La cheminée de cette usine, en outre, était d'un style semblable à l'actuelle [14].

POURQUOI REMÉMORER LA PORCELAINE DE PASAIA ?

L'histoire de la céramique à Pasaia nous emmène à ce qu'elle a été et à ce qu'elle aurait pu être. La petite et particulière production déjà disparue fait partie de l'histoire, mais, en même temps, et en voyant la nécessité d'avoir des marques et des icônes dans notre village, nous pouvons revendiquer la porcelaine de Pasaia comme une partie fondamentale de notre patrimoine, comme modèle, et l'intégrer dans les histoires que nous racontons sur le village ; nous pouvons marquer comme point d'intérêt le dernier vestige qui nous reste : la cheminée de Bizkaia, et nous pouvons revendiquer comme tradition de Pasaia les conceptions industrielles et les usines.

Ainsi, en l'utilisant d'une manière consciente, la porcelaine se transforme en un moment en ce qui unit le passé et le futur pour renforcer la personnalité

des pasaitarras, hommes et femmes, pour encourager l'intérêt des visiteurs et pour ne pas continuer à perdre davantage d'occasions.

[1] Ce vide est rempli par le Musée Basque de Bilbao avec le travail publié en 2009. Aussi pour notre usine.

Marian ÁLVAREZ, Maite JIMÉNEZ, Amaia MUJICA : *Euskal lozak eta portzelanak: XVIII-XX mendeak = Lozas y porcelanas vascas: siglos XVIII-XX, Bilbao* : Euskal Museoa, 2009.

[2] IRIXOA, Iago : *Itsas ondarea*. Pasaia, Udala, 2004.

[3] <http://www.porcelainesdelafabrique.com/home/aux-origines-de-la-porcelaine-de-limoges/>

[4] Mentionné dans le livre d'Álvarez, Jiménez et Mujika (page 365). Chaque cuisson durait quarante-huit heures. Ces auteurs citent un autre incendie survenu en 1856.

[5] Mentionnent ce rendez-vous Álvarez, Jiménez et Mujika. Dans le livre déjà cité, page 367. L'original : BUSTINDUY VERGARA, Nicolás : *La industria guipuzcoana en fin de siglo. Reseña de las industrias fabriles más importantes*. Saint Sébastien : L'Union Vascongada, 1894.

[6] Par exemple ; Sargadelos (La Corogne), l'Amitié (Carthagène), la Cartuja (Séville) et celles mentionnées précédemment en Euskal Herria, Igantzi et Busturia.

[7] DELGUAYO ET LECUONA, J. *La fábrica de medias porcelanas de Yanci*. Revue Prince de Viana. Iruñea, 1994.

[8] MANNONI, E. *L'Histoire Mouvementée des Porcelaines du Vieux Paris*. Revue Art et Décoration. Paris, 1982.

[9] MANSO DE ZUÑIGA, G. *Piezas raras de Pasajes*. Publications du Musée Municipal de San Telmo. Donostia, 1967.

[10] Citation d'Álvarez, Jimenez et Mujika, page 372. Abraham RUBIO CELADA : *De la tradición a la modernidad*.

[11] Álvarez, Jiménez et Mujika ajoutent toutes les pièces de 1897. L'original : Collection Musée Zuloaga, San Juan de los Caballeros, Ségovie.

[12] Álvarez, Jiménez et Mujika. Page 374. Ils prennent la donnée de Rubie Celada.

[13] Abraham RUBIO CELADA : « Cerámicas modernistas de Daniel Zuloaga en Donostia-San Sebastián ». *Ondare*, 23 (2004) p 455-464. Rubio Celada étudie la vie et le travail de Zuloaga. Par exemple : Daniel Zuloaga Boneta - Los Zuloaga, artistas de la Cerámica; d'Angel ESCORIAL PINELA et Abraham RUBIO CELADA, Madrid, 2007.

[14] GOIENETXE PATRON, Erramun : *Pasaia atlantikoa : itsas ondarea Pasaian = Pasaia atlántico: patrimonio marítimo*. Pasaia : Udala, 2013, p 93-94.

KATALOGOA

CATÁLOGO CATÀLEG CATALOGUE

FIGURAK ETA DEKORAZIO-PIEZAK

FIGURAS Y ELEMENTOS DECORATIVOS

FIGURES I ELEMENTS DECORATIUS

FIGURINES ET ÉLÉMENTS DÉCORATIFS

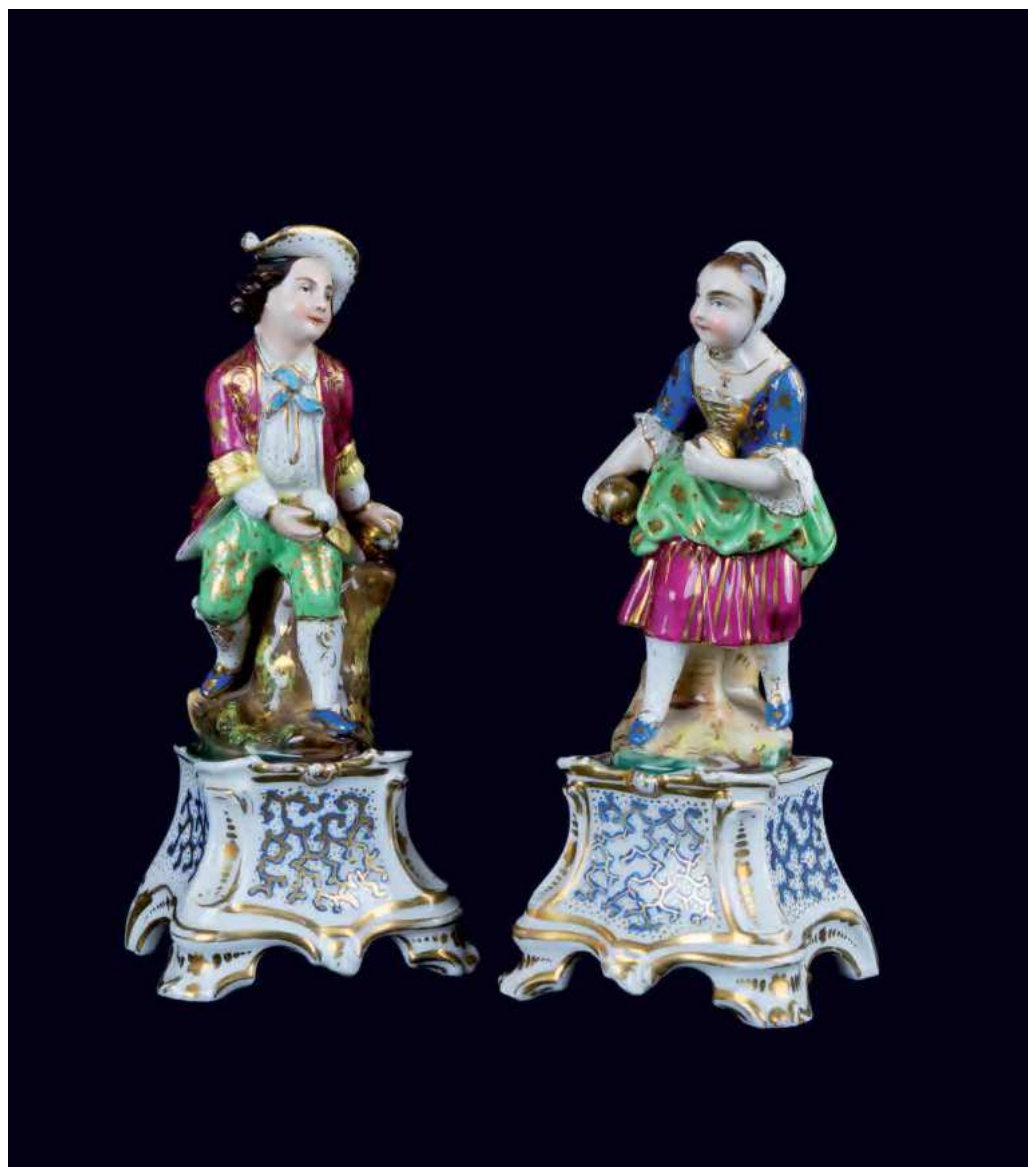
Goya estiloko irudi bikotea

Pareja de figuras de estilo goyesco

Parella de figures d'estil goiesc

Paire de figurines de style Goya

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 011765, GFA 01768)

XVIII. mendeko jantxidun haur bikotea

Pareja infantil con vestimenta del siglo XVIII

Parella infantil amb vestimenta del segle XVIII

Paire d'enfants en habits du XVIIIe siècle

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 011766, GFA 01767)

XVIII. mendeko jantxidun bikotea. Oineko dekorazioaren xehetasuna

**Pareja de figuras con vestimenta
del siglo XVIII. Detalle de
decoración del pie**

**Parella de figures amb vestimenta
del segle XVIII. Detall de
decoració del peu**

**Paire de figurines en habits
du XVIIIe siècle. Détail de la
décoration sur la base**

Gipuzkoako Foru Aldundia
(GFA 011266-01, GFA 011266-02)

**Ama Birjina
Haurrarekin eta
San Jose irudiekin
apaindutako
zutargiak**

**Candeleros con figura de la
Virgen con el Niño y San José**

**Candelers amb figura de la Verge
amb el Nen i Sant Josep**

**Chandeliers avec figure de la
Vierge à l'Enfant et de Saint-
Joseph**

San Telmo Museoa
(E-002122, E-002122)

Huntz-hosto apainketa duen loreontzia

Florero con decoración de hojas de hiedra

Gerro amb decoració de fulles d'heura

Vase à décor aux feuilles de lierre

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 011542)

Gorputz obalatuko loreontzia

Jarrón de cuerpo ovalado

Gerro de cos ovalat

Vase à corps ovoïde

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 040557)

Gorputz obalatuko loreontzia

Jarrón de cuerpo ovalado

Gerro de cos ovalat

Vase à corps ovoïde

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 011511)

Loreontzi dekoratiboa

Jarrón decorativo

Gerro decoratiu

Vase décoratif

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 10721)

Ama Birjina. Irudiaren oinaren barneko markaren xehetasuna

Virgen. Detalle de marca en el interior del pie de la figura

Verge . Detall de marca a l'interior del peu de la figura

Vierge. Détail de marque à l'intérieur de la base de la figurine

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi
Sendia Bilduma

Ama Birjina

Virgen
Verge
Vierge

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Ur bedeinkatuaren ontziak

Benditeras

Beneiteres

Bénitiers

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

MAHAI-HATUAK

AJUAR DE MESA

PARAMENT DE TAULA

MÉNAGE

Katilua eta platera

Taza y plato

Tassa i plat

Tasse et assiette

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Katiluak bere plater eta pitxarrarekin, lore, tximeleta eta txorien dekorazioarekin

Tazas con su plato y jarra con motivos florales, mariposas y pájaros
Tasses amb el seu plat i gerra amb motius florals, papallones i ocells
Tasses avec ses assiettes et pichet à décor de fleurs, papillons et oiseaux

San Telmo Museoa (E-001761, E-001762, E-001763, E-001764, E-001765).

Xehetasuna

Detalle
Detall
Détail

Kafe eta te-jokoa urrezko marrekin

Juego de café y té decorado con líneas doradas

Joc de cafè i te decorat amb línies daurades

Service de café et de thé à décor de lignes dorées

San Telmo Museoa

(E-002073, E-002076, E-002081, E-002085, E-002087, E-002088)

Azukre-ontzia

Azucarero

Sucrera

Sucrier

San Telmo Museoa (E-002088)

Kafeontzia

Cafetera
Cafetera
Cafetière

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etchezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Kafeontzia

Cafetera

Cafetera

Cafetière

San Telmo Museoa (E-002090)

Kafeontzia

Cafetera
Cafetera
Cafetière

San Telmo Museoa (E-002072)

**Landa-paisaiarekin
apaindutako kafe-katilua
eta platera**

**Taza de café y plato con decoración
de paisaje campestre**

Tassa de café i plat amb decoració de
paisatge campestre

Tasse et assiette à décor de paysage
champêtre

San Telmo Museoa (E-002069, E-002070)

Pertsonaia ugarirekin apaindutako katiluak

Tazas decoradas con distintos personajes
Tasses decorades amb diferents personatges
Tasses à décor de différents personnages

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Paisaiak saileko platerak

Platos de la serie Paisajes

Plats de la sèrie Paisatges

Assiettes de la série Paysages

San Telmo Museoa (E-002103, E-002104)

Paisaiak saileko platera

Plato de la serie Paisajes

Plat de la sèrie Paisatges

Assiette de la série Paysages

San Telmo Museoa (E-002102)

Untzi Museoa saileko platerak

Plato de la serie Museo Naval

Plat de la sèrie Museu Naval

Assiette de la série Musée Naval

San Telmo Museoa (E-002117, E-002118)

Kafe-jokoa

Juego de café

Joc de caffè

Jeu de café

Bilduma pribatua / Colección particular /
Collecció particular / Collection privée

Azukre-ontzia eta pitxerra

Azucarero y jarra

Sucrera i gerra

Sucrière et pichet

Bilduma pribatua / Colección particular /

Collecció particular / Collection privée

Kafeontzia, teontzia, azukre- ontzia, pitxerra eta dekorazio loredun frutontzia

**Cafetera, tetera, azucarero, jarra y frutero con
decoración floral**

**Cafetera, tetera, sucrera, gerra i fruitera amb
decoració floral**

**Cafetière, théière, sucrier, pichet et fruitier à décor
floral**

Gipuzkoako Foru Aldundia
(GFA 011775, GFA 011776, GFA 011777, GFA 011778,
GFA 011779)

Xehetasuna

Detalle

Detall

Détail

Kafeontzia

Cafetera
Cafetera
Cafetière

Bilduma pribatua / Colección particular /
Col·lecció particular / Collection privée

Pitxerra eta azukre-ontzia

Jarra y azucarero

Gerra i sucrera

Pichet et sucrier

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 011512, GFA 011513)

Kafeontzia

Cafetera
Cafetera
Cafetière

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Urrezko dekoraziodun kafe-jokoa

Juego de café con decoración dorada

Joc de cafè amb decoració daurada

Jeu de café à décor doré

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Gozoki-ontzia

Dulcera
Confitera
Bombonnière

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi
Sendia Bilduma

Xehetasuna

Detalle
Detall
Détail

Zu eta biok kafe-jokoa bere erretiluarekin

Juego de café tú y yo con su bandeja

Joc de café tu i jo amb la seva safata

Service de café toi et moi avec son plateau

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Azukre-ontzia

Azucarero
Sucrera
Sucrier

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Kafeontzia, teontzia, azukre-ontzia eta pitxerra

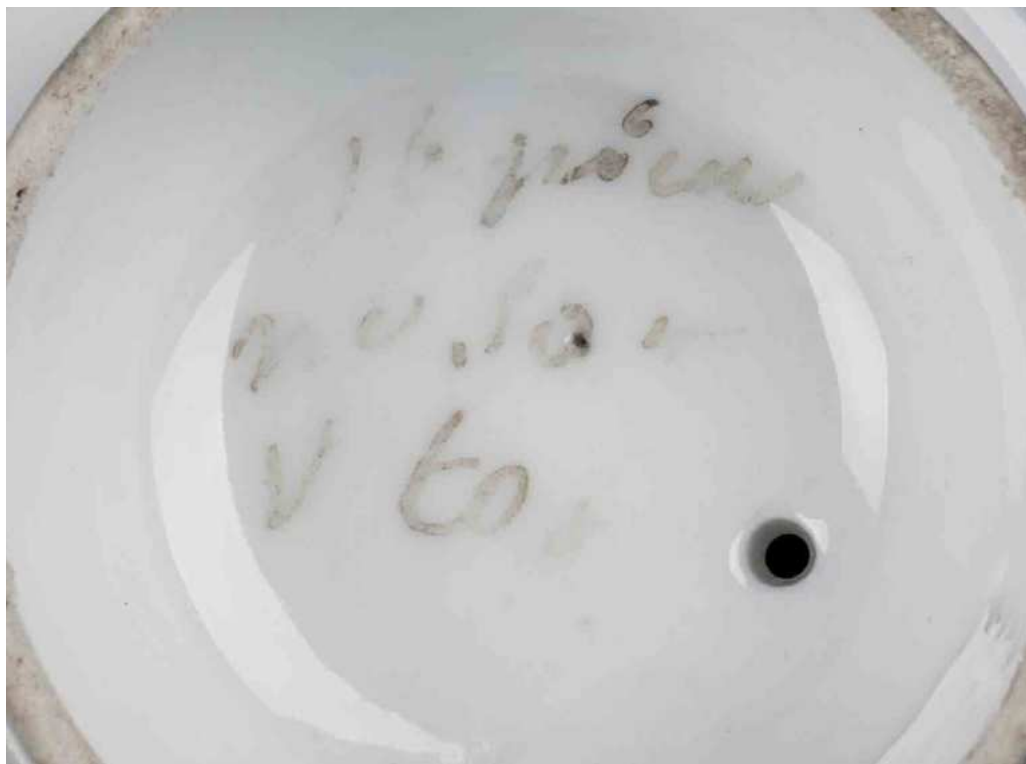
Cafetera, tetera, azucarero y jarra.

Cafetera, tetera, sucrera i gerra

Cafetière, théière, sucrier et pichet

Gipuzkoako Foru Aldundia

(GFA 011539, GFA 011540, GFA 011541, GFA 011543)

Estalki barruko marka baten detailea

Detalle de marca en el interior de una tapa

Detall de marca a l'interior d'una tapa

Détail de marque à l'intérieur d'un couvercle

Kafeontzia eta kafe-katilua

Cafetera y taza de café

Cafetera i tassa de cafè

Cafetière et tasse à café

Bilduma pribatua / Colección particular /

Col·lecció particular / Collection privée

Kafeontzia, azukre-ontzia eta kafe-katiluak

Cafetera, azucarero y tazas de café

Cafetera, sucrera i tasses de café

Cafetière, sucrier et tasses à café

Bilduma pribatua / Colección particular /

Collecció particular / Collection privée

Kafeontzia eta azukre-ontzia

Cafetera y azucarero

Cafetera i sucrera

Cafetière et sucrier

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Eskulekuen xehetasuna

Detalle de las asas

Détail de les anses

Détail des anses

Kafeontzia eta kafe-katiluak

Cafetera y tazas de café

Cafetera i tasses de café

Cafetière et tasses à café

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Kafeontzia

Cafetera
Cafetera
Cafetière

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Xehetasuna

Detalle
Detall
Détail

Te-ontzia eta katilua bere platerarekin

Tetera y taza con su plato

Tetera i tassa amb el seu plat

Théière et tasse avec son assiette

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

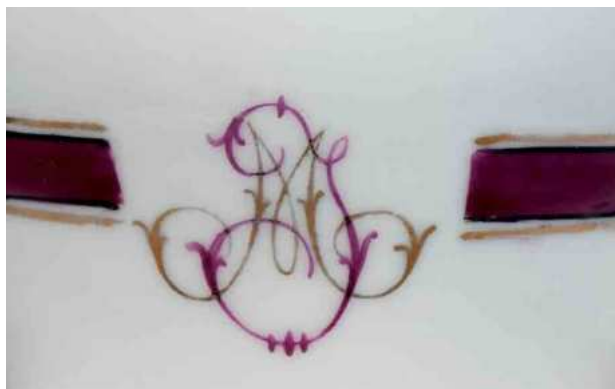
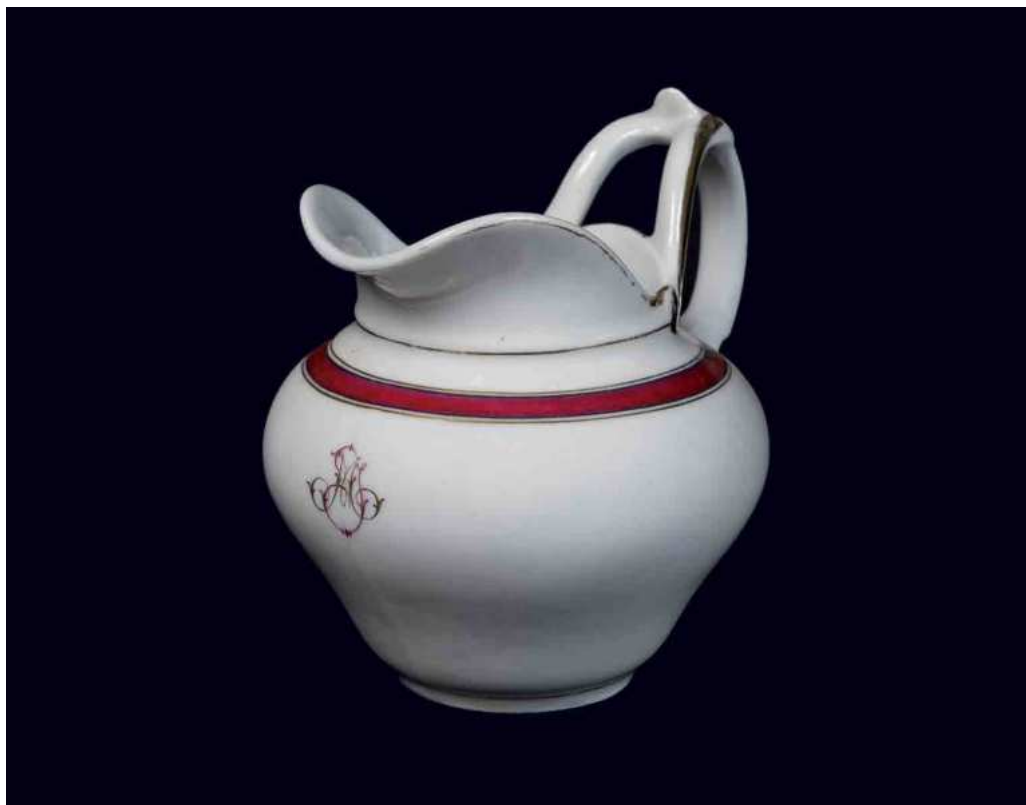
Te-ontzia

Tetera

Tetera

Théière

Bilduma pribatua / Colección particular /
Col·lecció particular / Collection privée

Pitxerra

Jarra
Gerra
Pichet

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Anagramaren xehetasuna

Detalle del anagrama
Detall de l'anagrama
Détail de l'anagramme

“Recuerdo de Pasajes” pitxerra

Jarra “Recuerdo de Pasajes”

Gerra “Recuerdo de Pasajes”

Pichet “Recuerdo de Pasajes”

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Te-ontzia

Tetera

Tetera

Théière

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Zerbitzatzeko erretilua

Bandeja para servir

Safata de servir

Plateau à servir

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Xehetasunak

Detalles

Detalls

Détails

Frutontzia

Frutero

Fruitera

Coupe à fruits

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Platerak

Platos

Plats

Assiettes

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Erretilua

Bandeja
Safata
Plateau

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Frutontzia

Frutero

Fruitera

Coupe à fruits

San Telmo Museoa (E-002124)

Gatzontziak

Saleros
Salers
Salières

Gipuzkoako Foru Aldundia (GFA 041267)

Colección / Col·lecció / Collection

Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

BESTELAKO TRESNAK

OTROS OBJETOS

ALTRES OBJECTES

D'AUTRES OBJETS

Azpilerako pitxerra

Jarra para jofaina

Gerra per a rentamans

Pichet pour bassine

San Telmo Museoa (E-002091)

Azpilerako pitxerra

Jarra para jofaina
Gerra per a rentamans
Pichet pour bassine

Colección / Col·lecció / Collection
Lopez de Etxezarreta-Auzmendi Sendia Bilduma

Xehetasunak

Detalles
Detalls
Détails

Farmazia - flaskoa

Frasco de farmacia
Flascó de farmàcia
Flacon de farmacie

San Telmo Museoa (E-002114)

Tintontzia

Tintero

Tinter

Encrier

San Telmo Museoa (E-002120)

Tintontzia

Tintero

Tinter

Encrier

Bilduma pribatua / Colección particular /
Collecció particular / Collection privée

Tintontzia

Tintero

Tinter

Encrier

Bilduma pribatua / Colección particular /
Collecció particular / Collection privée

BIBLIOGRAFIA

ÁLVAREZ, M., JIMÉNEZ, M., y MUJICA, A.: *Euskal lozak eta portzelanak: XVIII-XX mendeak* = Lozas y porcelanas vascas: siglos XVIII-XX, Bilbao: Euskal Museoa, 2009.

BUSTINDUY VERGARA, N.: *La industria guipuzcoana en fin de siglo. Reseña de las industrias fabriles más importantes*. San Sebastián: La Unión Vascongada, 1894.

"La porcelana de Pasajes del Museo de San Telmo". Congreso Nacional de Cerámica y Vidrio organizado por la Sociedad Española de Cerámica y Vidrio e INASMET, 10-12 de junio de 1996. San Telmo Museoa-Museo San Telmo, Donostia-San Sebastián, 1996.

Danckert, L.: *Directory of European Porcelain. New, revised and expanded edition*. Londres: Robert Hale, 2004.

DEL GUAYO Y LECUONA, J.: *La fábrica de medias porcelanas de Yanci*. Revista Príncipe de Viana. Iruñea, 1994.

ESCÁRZAGA, A.: *Porcelana, cerámica y cristal*. Madrid: Cipsa, 1986.

ESCORIAL PINELA, A. y RUBIO CELADA, A.: *Los Zuloaga: artistas de la cerámica*. Alcobendas: TF Editores, [2007].

GOIENETXE PATRON, E.: *Pasaia atlantikoa: itsas ondarea Pasaian=Pasaia atlántico: patrimonio marítimo*. Pasaia: Udala, 2013. pp. 93-94.

IRIXOA, I.: *Itsas ondarea*. Pasaia: Udala, 2004.

MAIRE, C.: *Histoire de la Faïence fine française 1743-1843: le triomphe des terres blanches*. Le Mans: La ReINETTE imp., 2008.

MANNONI, E.: *L'Histoire Mouvementée des Porcelaines du Vieux Paris*. Revista Art & Décoration. París, 1982.

MANSO DE ZÚÑIGA, G.: *La porcelana de Pasajes*. Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País (1945).

MANSO DE ZÚÑIGA, G.: *Piezas raras de Pasajes*. Donostia: Museo Municipal de San Telmo, 1967.

OLIVES ORRIT, J.: *Introducción a la loza de Sargadelos. La joya de las antigüedades en Galicia*. La Coruña: J.Olives, 2009.

OÑA IRIBARREN, G. (1942): "La porcelana de Pasajes". Arte Español, Revista de la Sociedad Española de Amigos del Arte. [Madrid]: La Sociedad, 1942

PLINVAL DE GUILLEBON, R. de: *Faïence et porcelaine de Paris XVIIIe-XIXe siècles*. Dijon: Editions Faton, 1995.

QUINTANAR CABELLO, V.: La pieza del mes de octubre de 2013. Vajilla principal del comedor del Museo del Romanticismo.

RUBIO CELADA, A.: "Cerámicas modernistas de Daniel Zuloaga en Donostia-San Sebastián". *Ondare*, 23 (2004) pp. 455-464.

RUBIO CELADA, A.: *De la tradición a la modernidad: los Zuloaga ceramistas*. Tesis Doctoral (2005) <http://eprints.ucm.es/tesis/ghi/ucm-t28044.pdf>

VV.AA.: *À table au XIXe siècle*. Catálogo de la exposición organizada por el Museo de Orsay del 4 de diciembre de 2001 al 3 de marzo de 2002, París, Flammarion, 2001.

Pasaia
Udala

Kultura
eta
Hezkuntza

ereiten
kultur zerbitzuak